

Būdingųjų vilniečių tarties bruožų beiškant: 25–35 metų vilniečių balsių trumpinimo polinkiai

Daiva Aliūkaitė

Lietuvių kalbos institutas, Vilniaus universitetas

daiva.aliukaite@khf.vu.lt

Anotacija

Straipsnyje pristatomas tyrimas¹, aprėpęs vieną Vilniaus miesto sociolingvistinio mikrokosmoso fragmentą: audiciniu (pagrįstu klausa) ir instrumentiniu metodu tirti vienos kartos vilniečių kintamųjų /i/ ir /u/ nekirčiuotose pozicijose variantai. 25–35 m. vilniečių interviu kalboje vertintas ilgųjų balsių trukmės parametras.

Atlikto audicinio tyrimo ir instrumentinės patikros (patikrinta beveik 800 kintamųjų /i/ ir /u/ nekirčiuotose pozicijose ir 384 kirčiuotose pozicijose variantų) rezultatai rodo, kad tirtosios grupės vilniečių kalbai būdingi patrumpintieji kintamųjų /i/ ir /u/ nekirčiuotose pozicijose variantai.

Straipsnyje, svarstant galimus Vilniaus varianto(-ų) prigimties modelius, prieinama prie apibendrinimo, kad ilgųjų balsių nekirčiuotuose skiemenyse trumpinimas, net ir patvirtinus šį bruožą tarp kitų kartų, skirtingų sociolingvistinių charakteristikų vilniečių, negali būti vertinamas kaip Vilniaus variantą(-us) išskiriantis bruožas. Beveik neabejotina, kad šis bruožas vertintinas kaip būdingasis, tačiau skiriamosios galios jis turi per mažai, nes remiantis šiuo bruožu kaip vilnietis gali būti atpažintas ir nebūtinai vilnietis. Skiriamosios ypatybės variantiškumo tyrimuose negali būti vienu metu ir pirminės, t. y. atskiriančios, ir tretinės, t. y. tiesiog žyminčios, būdingosios. Šiuo atveju taip nutiktų, nes ilgųjų balsių trumpinimas yra būdingas ne vienam regioniniam variantui.

Raktažodžiai: Vilniaus variantas, spontaniinė kalba, fonologinis kintamasis, (ne)kirčiuota pozicija, instrumentinis tyrimas, audicinis tyrimas, būdingasis bruožas, patrumpintieji variantai.

Keywords: Vilnius variant, spontaneous speech, phonological variable, (un)stressed position, instrumental analysis, auditory analysis, characteristic peculiarity, shortened variants.

¹ Straipsnyje pristatomi tyrimo, atlikto vykdant projektą „Kalba Vilnius II: miestas ir kalbos įvairovė (2012–2014) (vykdo Lietuvių kalbos institutas, vadovė doc. dr. Loreta Vaicekauskienė, remia Lietuvos mokslo taryba, sutarties Nr. VAT-61/2012), rezultatai.

1. Įvadinės pastabos

Šio straipsnio tema – miestų kalba². Tai – daugiasluoksnė kategorija, apimanti ne tik vienos kalbos variantiškumo modelius³, bet ir skirtingų kalbų ar net tarpkalbinius variantus. Todėl visiškai suprantama, kad viena ryškiausių miestų kalbos tyrimų krypčių yra susijusi su dialektų, kalbų kaita ir raida daugiakalbėse (gal labiau tiktų sakyti daugiakodėse⁴) miestų bendruomenėse, atsineštinių (kalbinių) tapatybių virsmams, naujųjų variantų radimusi ir pan. (plg. Inoue⁵ 1983: 975–980; 1993: 8–11; Kerswill, Williams⁶ 2005: 1023–1048; Ivars⁷ 2005: 1049–1071; ir kt.).

Tradicinės dialektologijos metodologinis virsmas į miestų dialektologiją (angl. *urban dialectology*) (daugiau žr. Hernández-Campoy 1999: 76–86) lietuvių kalbotyrą pasiekė praėjus daugiau kaip 10-čiai metų nuo to laiko, kai tyrėjų dėmesys nukrypo į miestų kalbą⁸. Iš esmės, išskyrus Laimos Grumadienės tyrimus, skirtus Vilniaus miesto kalbai (Grumadienė 1979; 1983a, 1983b ir kt.), nuoseklesnių pastangų plėtoti miestų dialektologiją ar miestų sociolingvistiką lietuvių kalbotyroje iki XXI amžiaus pradžios beveik nebūta.

XXI amžiaus pradžioje intensyviai miestų sociolingvistika imta plėtoti per projektą „Kalba Vilnius: Vilniaus kalbos vaidmuo šiandieninėje Lietuvoje“ (2010) ir „Kalba Vilnius II: miestas ir kalbos įvairovė“ (2012–2014) veiklas (žr. <http://www.sociolingvistika.lt/kalba-vilnius.htm>). Nemažai įžvalgų, grindžiamų naujausiais Vilniaus kalbos tyrimų duomenimis, jau papildė miestų sociolingvistikos diskursą Lietuvoje (žr. projekto publikacijas – prieiga: <http://www.sociolingvistika.lt/projekto-publikacijos74386-1-176.html>)

² Bene pirmieji miesto kalbos tyrimai paminimi Williamo Labovo 1966 m. studijos „The Social Stratification of English in New York City“ antrajame skyriuje „First approach to the structure of New York City English“ dalyje (Labov 1966 (2006): 18–27), skirtame apžvelgti ankstesnius Niujorko kalbos tyrimus.

³ *Kalbos variantiškumo modeliai* nesuprastini kaip kalbos variacijos modeliai (angl. *patterns of variation*) (žr. Labov 2006 (1966): viii, 30–33), čia turimos omenyje ne *kintamųjų* (angl. *variable*) kaitos schemos, bet konkrečios kalbos variantų (kaip savarankiškų kodų) funkcionavimas, koegzistavimas, kaita mieste.

⁴ *Kodo* kategorija, viena vertus, neutralesnė, neturi hierarchizuojančios galios (kokią turi plg. kalba vs. dialektas), antra vertus, daugiakalbėse aplinkose yra ir daug tikslesnis variantus įvardijantis vienetas jau vien dėl to, kad sėkmingai apima ir mišriąsias raiškas (dėl kodo kategorijos neutralumo žr. Wardhaugh 2006: 88).

⁵ Analizuodamas naujuosius dialektus, Fumio Inoue į svarstymus įtraukia ir Tokijo miesto kalbos tyrimą.

⁶ Paulis Kerswillis ir Anna Williams, vadovaudamiesi Miltono Kyno (angl. Milton Keynes) miesto kalbos tyrimų duomenimis, nagrinėja naujųjų miestų *koinė*. Tyrėjai, kai į naujuosius miestus atkeliaujama iš skirtingų kalbos variantų arealų, naujųjų sutelktinių arealų kalbą (tiriama vaikų kalba) tiria taikydami tris metodologijas – kiekybinę fonetinių kintamųjų analizę, lyginamąją ir socialinių tinklų perspektyvas. Tyrimo hipotezė iš esmės implikuoja nuostatą, kad per kartų įsitvirtinimą miestuose susiformuoja nauji variantai (p. 1026).

⁷ Svarstymų pamatas yra projekto, skirto miesto šnekamajai švedų kalbai Suomijoje tirti, duomenys.

⁸ Pirmiausia chrestomatiniais laikyti kiekybinės sociolingvistikos pradininko Williamo Labovo Niujorko kalbos tyrimai 1966 m. (Labov 2006 (1966)), ne mažiau reikšmingi sociolingvistinei minčiai plėtoti ir Peterio Trugillo Norvičo (angl. Norwich) kalbos tyrimai (plg. Trudgill 1972: 179–196). Galima teigti, kad šiuose darbuose sudėti miesto kalbos tyrimo pamatai: pasiūlytos metodologinės priegijos, išgryninti nauji teoriniai konceptai (plg. *atvirojo* ir *paslėptojo prestižo* (angl. *overt prestige*, *covert prestige*), *stebimojo laiko* (angl. *apparent time*) modelis ir kt.), būtini interpretacinėms įžvalgoms plėtoti ir kt.

Šiame straipsnyje taip pat, naudojant „Kalba Vilnius II: miestas ir kalbos įvairovė“ (2012–2014) duomenis, kaip ir miestų dialektologijos, sociolingvistinės minties į lietuvių kalbotyros diskursą skvarbos pradžioje, susitelkiama į Vilniaus miesto kalbą.

Pagrindinis straipsnio klausimas – Vilniaus kaip sostinės kalbos išskirtinumas. Straipsnyje svarstoma, ar galima vilniečių raišką vertinti kaip išsiskiriantį, lengvai atpažįstamą lietuvių kalbos kontinuumo fragmentą, kuriam būdingi bruožai, padedantys vilniečių pašnekovams juos lengvai atskirti nuo kitų miestų atstovų, o patiems vilniečiams atpažinti „savus“. Taigi galima teigti, kad iš esmės keliamas Vilniaus varianto lingvistinės tapatybės klausimas. Tam yra reikalingi empiriniai, patikrinami vienetai, kurie gali žymėti variantus, atskirti juos. Kaip išryškės toliau straipsnyje, tokiais empiriniais vienetais tyrime tapo keli fonologiniai kintamieji.

Apskritai sostinės kalbos problema yra daugiaspektė tuo požiūriu, kad paliečiami bendresni miesto kalbos klausimai: kokie yra miestų variantų santykiai su arealo variantais? Ar miestuose (ypač didmiesčiuose) funkcionuojantys variantai yra savarankiški? Ar vienu miestų variantai kartojasi kitų miestų kalbinėse bendruomenėse?

Reikia pasakyti, kad vienokia aplinkybių sistema yra sietina su kalbos variantiškumo modeliais regionų miestuose ir visiškai kitokia didmiesčiuose. Kaip rodo ir naujausi lietuvių tarmėtyriniai tyrimai, regionų miestų kalbinius arealus galėtume apibendrinti kaip tam tikrus tarminių kalbinių ypatybių radiacinius centrus (angl. *radiation centre*) (dėl termino ir ypatybių skvarbos, plitimo koncepcijų žr. Haas 2010: 649–667), iš kurių sklinda, skverbiasi raiškos būdai, kalbinės elgsenos mados. Prie tokių centrų galima priskirti rytų aukštaičių arealo miestus Uteną uteniškių plote ir Panevėžį panevėžiškių plote (daugiau dėl rytų aukštaičių radiacinių centrų žr. Aliūkaitė, Bakšienė, Jaroslaviėnė ir kt. 2014: 178, 191). Gali būti, kad kaip tik todėl šiame areale kitiems rytų aukštaičių variantams būdingas horizontalusis išlyginimas (angl. *horizontal dialect levelling*) (dėl koncepto plg. Taeldeman 2010: 358) ar bent aplyginimas⁹.

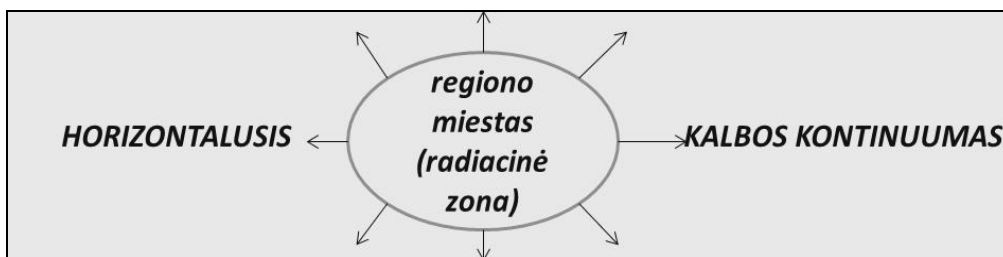
Taigi regionų miestai iš esmės neiškrinta iš horizontaliojo kalbos kontinuumo, bet kaip tik priešingai – tame kontinuume užima ypatingas pozicijas, išsiskiria kaip raiškos prestižiškumo zonos, o variantinės kaitos požiūriu turi daugiausia pritaikymo galios (dėl pri(si)taikymo teorijos žr. Giles, Coupland, Coupland 1991: 1–68), jei lygintume su neurbanistinėmis tų regionų zonomis.

⁹ Ypač tas pasakytina apie rytų aukštaičių kupiškėnus ir rytų aukštaičius anykštėnus (daugiau žr. Aliūkaitė, Bakšienė, Jaroslaviėnė ir kt. 2014: 186–189).

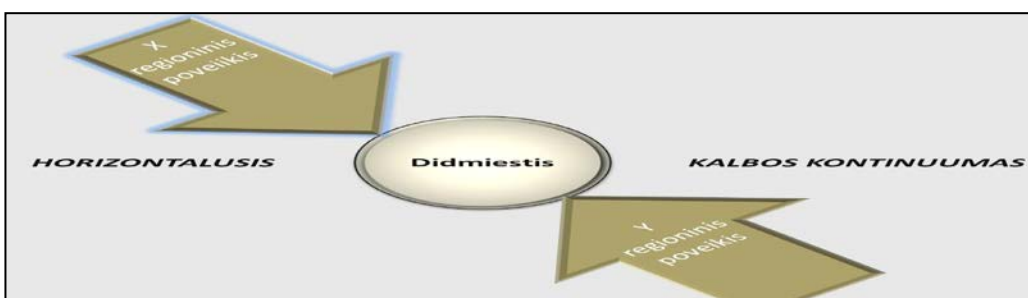
Neabejotina, kad tai nemenkai susiję ir su regionų miestų–centrų socialinėmis, kultūrinėmis konotacijomis. Tiriamojo dalyko požiūriu svarbiausia yra tai, kad regionų miestai yra regioninio variantiškumo reprezentantai – tokie pat kaip ir kaimų vietovės. Miesto vs. kaimo opozicija nėra veiksmi urbanistinio kalbinio savarankiškumo atskyrimo požiūriu: regioniniai kalbos variantai, nors ir skirtingu gyvybingumu, bet uždengia visą regioną.

To nepasakysi apie didmiesčių kalbą. Didmiesčių zonose sutrinka natūralus horizontalusis kalbos kontinuumas. Nereikėtų to suprasti labai tiesmukai: didmiesčiai netampa tam tikromis izoliuotomis, t. y. nepralaidžiomis regiono, kuriame didmiestis įsikūręs, variantams, zonomis, bet judumas į didmiestį iš labai įvairių regioninių arealų neabejotinai gali lemti daug sudėtingesnę kalbos (kaip skirtingos, atskiriančios nuo kitų kalbų) variantiškumo raidą, struktūrą ir sanklodą.

Teoriškai šią skirtį galima vizualizuoti taip, žr. 1 ir 2 schemas. Praktiškai prie šių modelių bus sugrįžta interpretuojant vykdyto tyrimo duomenis.

1 schema. Regiono miesto kalba regioninių variantų kontinuumė

2 schema. Didmiesčio kalbos variantiškumo struktūra iš horizontaliojo kalbos kontinuumo perspektyvos

Nors sostinės kalbos išskirtinumo, būdingųjų bruožų klausimas pirmiausia keliamas iš empirinio pamato – „Kalba Vilnius II: miestas ir kalbos įvairovė“ projekto medžiagos, ne mažiau svarbios tiriamajam klausimui svarstyti yra sociolingvistinių, dialektologinių tyrimų patirtys: plg. Vilniaus klausimas bendrinės lietuvių kalbos sampratoje (Vaicekauskienė, Čičirkaitė 2011: 57–76), jaunųjų vilniečių varianto vertinimo polinkiai tarp jaunuolių skirtinguose Lietuvos arealuose (Aliūkaitė

2013a: 238–240). Apskritai, sostinės variantas negali būti bereikšmis tautinės kalbos kontinuume. Ir, žinoma, iš to kyla konceptualus klausimas – kas tą reikšmę kuria: ar šio didmiesčio būdingieji bruožai, ar tiesiog patrauklus sostinės vaizdinys.

Vertinant iš perceptyviosios dialektologijos (angl. *perceptual dialectology*) tradicijos (plg. Preston 1999: xxiii–xl), galima tvirtai teigti, kad reikšmę variantai gali įgyti ir be realaus kalbinio turinio, kalbinio pamato: variantų vertės vaizdinių sistema (plg. Fumio Inoue dialekto vaizdinio (angl. *dialect image*) konceptą – žr. Inoue 1999: 147–160) tik iš dalies paklūsta kalbinės patirties argumentams. Kaip rodo kitų kalbų tyrimai (plg. Long 1997: 256–257), liaudies taksonomija, skirta atmainoms įvardyti, yra labai skirtingo pamato ir logikos.

Ankstesnio sociolingvistikos projekto¹⁰ medžiaga patvirtina, kad Lietuvoje variantų liaudies taksonomija taip pat yra ne vieno plano, plg., skirtos regioninės kalbos atmainos (pvz., aukštaičiai, žemaičiai) ir smulkios stigmatizuotos atmainos, pvz., *bangliškai, hip-hopo kultūros mėgėjų kalba, forsiška kalbėsena, fifiška kalbėsena, neformalų kalba, gotai, treninguotųjų kalba* ir kt. Būtina pridurti, kad miestų variantai taip pat skirti, pvz., *kavenskas [kalbėjimas], vilnietiška, vilniečių [kalbėjimas], marijampoliškių [kalbėjimas], šiauliečių [kalbėjimas], panevėžietiška* ir kt. (daugiau žr. Aliūkaitė 2013b: [1–22]). Variantų netolygumas rodo, kad nominacinis paprastų kalbos vartotojų tinklas yra besąlygiškai veikiamas asmeninės kognityviosios, socialinės patirties. Galima prisiminti ir *kalbų mitus*, kurie vaizdžiai verbalizuoja kalbos bendruomenių narių įsitikinimus, prietarus, stereotipus dėl kalbų, kurių pagrindo reikia ieškoti socialinėje, kultūrinėje etc. bendruomenės(-ių) dabartyje ir raidoje. Neabejotina, kad patrauklus sostinės vaizdinys yra svarbus pamatas paprastų žmonių sociolingvistinei kompetencijai kaip gebėjimui atsiskirti ir išsiskirti sostinės variantą kitų variantų sistemoje. Ar kaip bruožų lemiamą, ar kaip vaizdinį – čia jau kitas klausimas.

2. Tyrimo medžiaga ir priegos

Kaip taikliai įvardijo Johnas M. Lipskis, kiekvienas miestas yra sudėtingas sociolingvistinis mikrokosmosas (angl. *a complex sociolinguistic microcosm*) (Lipski 2002: 9). Taigi šiame straipsnyje, svarstant vilniečių raiškos išskirtinumo klausimą, aprėpiamas vienas Vilniaus kaip sudėtingo mikrokosmoso fragmentas: tiriama sociodemografiniu požiūriu labai vienatipės projekto „Kalba Vilnius II: miestas ir kalbos įvairovė“ tiriamųjų grupės – 25–35 metų amžiaus vilniečių – spontaniška kalba. Tiriamųjų imtį žr. 1 lentelėje.

¹⁰ Tyrimas atliktas vykdant projektą „Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės lūžiai, 2010–2013“ (vykdytojas Lietuvių kalbos institutas, vadovė Loreta Vaicekauskienė, projektą rėmė Lietuvos mokslo taryba, sutarties Nr. VAT-14/2010).

Tiriamasis	Amžius	Išsilavinimas	Veikla
25_V ¹¹	25	Aukštasis	Statybos inžinierius
25_M1	25	Aukštasis	Bibliotekos skyriaus vadovė
25_M2	25	Aukštasis	Anglistė
26_M	26	Aukštasis	Administratorė
27_M	27	Aukštasis	Administratorė
27_V1	27	Aukštasis	Fizikas
27_V2	27	Aukštasis	Inžinierius architektas
28_V	28	Aukštasis	Spaustuvės darbuotojas
28_M	28	Aukštasis	Vadybininkė
30_M	30	Aukštasis	Architektė
34_V	34	Aukštasis	Komunikacijų įmonės vadovas
35_V	35	Aukštasis	Prekių tiekėjas

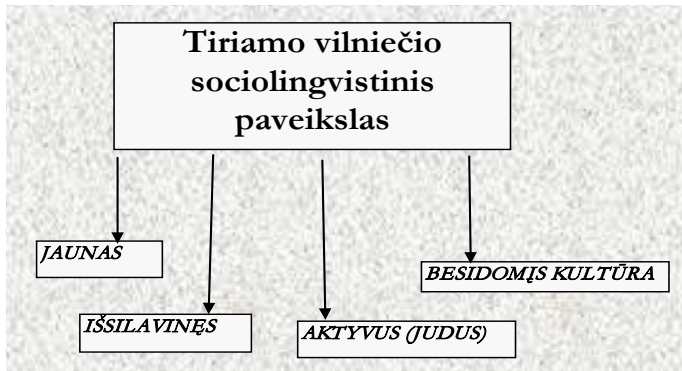
1 lentelė. Tiriamųjų portretai

Tiriamųjų imtis, žinoma, neleidžia formuluoti griežtų išvadų, tačiau yra pakankama, norint identifikuoti tendencijas, kurias galima teikti kaip hipotezes *stebimojo laiko* miesto kalbos pjūviui, t. y. visų kartų Vilniaus variantams tikrinti, kaitai prognozuoti.

Individualūs tiriamųjų demografiniai ir socialiniai parametrai leidžia apibendrinti gana ryškų vientisą sociolingvistinį paveikslą (žr. 3 schemą). Sociolingvistikoje (pradedant variantine sociolingvistika) amžiaus, išsilavinimo socialiniai koreliatai yra laikomi klasifikaciniais dydžiais. Pažymėtina, kad amžiaus kintamasis sociolingvistiniuose tyrimuose apskritai metodologiškai diferencijuoja *stebimojo laiko* ir *realiojo laiko* (angl. *real time*) tyrimus ir užtikrina kalbos kaitos *čia ir dabar* kalbos bendruomenėje stebėjimą (plg. jau minėtus W. Labovo Niujorko miesto tyrimus 1966 m.). Išsilavinimas taip pat nuo pirmųjų sociolingvistinių tyrimų įtraukiamas kaip kalbos bendruomenės nario statusą formuojąs kintamasis. Apskritai dera pridurti, kad ir tradicinės dialektologijos NORM (informantų atrankos) kriterijus, ribojęs tiriamųjų atranką pagal amžių ir išsilavinimą, šiuos dydžius *a priori* traktavo kaip skaidančius bendruomenę, nors telkėsi tirti tik vyresnės kartos, žemesnio išsilavinimo bendruomenės narių kalbą. Taigi šiuo atveju amžiaus ir

¹¹ Tiriamieji užkoduoti pagal unifikuotą supaprastintą modelį (amžius + lytis; kai to paties amžiaus yra keli tiriamieji, šalia lyties nurodomas tiriamojo numeris).

išsilavinimo parametrai tiriamuosius vilniečius sujungia tarpusavyje ir atskiria kaip tam tikrą vilniečių bendruomenės fragmentą¹².

3 schema. Tiriamojo vilniečio sociolingvistinis paveikslas

Aktyvumo (judumo) ir kultūrinių interesų parametrai tiriamųjų grupei priskiriami, vadovaujantis projekto interviu medžiaga. Iš pokalbių su tiriamaisiais aiškėja šios sociolingvistinio paveikslo detalės: tiriamieji yra keliaujantys (daugiau po Europą ir pasaulį¹³, mažiau po Lietuvą¹⁴) ir aktyviai kultūra besidomintys, ją vartojantys ir reflektuojantys jaunieji vilniečiai¹⁵.

Dar vienas pažymėtinas dalykas yra tai, kad sociolingvistikos principai, įtvirtinę miesto kalbą kaip objektą, labiau nei tradicinė dialektologija įteisino ir indukcinį kalbos tyrimo principą. Taigi laikomasi nuostatos, kad tiriamosios grupės kalbiniai bruožai gali atspindėti šios kartos (25–35 metų) vilniečių raiškos polinkius. Šios kartos bruožai (kaip ir kitų kartu gyvenančių kartų) per socialinius tinklus (angl. *social network*)¹⁶ (dėl šios teorijos sociolingvistikoje žr. Milroy, Margrain 1980: 47–49) turi potencialo skverbtis ir plisti per visą miesto bendruomenę (o gal dėl

¹² Galima pridurti, kad pagal skirtingas amžiaus grupių tipologijas šie tiriamieji galėtų būti ir suskaidomi. Plg. W. Labovas Martos vynuogyno (angl. *Martha's Vineyard*) saloje Masačusetso valstijoje, vykdydamas garsų kaitos tyrimus, tiriamuosius sujungė taip: 14–30 m.; 31–45; 46–60; 61–75; 75+ (plg. Labov 1972: 7–41). Čia svarbu prisiminti Penelopės Eckert išvalgą dėl amžiaus koreliato kaip kompleksinio klasifikacinio vieneto, amžius negali būti suprastas ir vertinamas tik chronologiniu požiūriu (žr. Eckert 1997: 151–167). Taigi 25–35 m. vilniečiai jungtini į vieną grupę turint omenyje ne tik jų metus, bet ir kitą kontekstą: jų išsilavinimą, veiklas.

¹³ Pvz., *Stengiamės taip daug. Kiek išeina čia labai pinigine daug į pinigus atsimuša. Bet pastaruojų metu ir su darbu teko tai na į metus po tris keturias keliones.* (25_M1); *Joo nnekeliauvau ligi dvidešimties metų visiškai nekeliauvau nes tėvai nelabai keliavo o paskui jau kai pradėjau tai tada jau ir pradėjau. Ir tada visur gyvenau visokiose vietose ir keliavau daug ir dabar vat rytoj išskrendu į Ispaniją mėnesiui tai irgi keliauju. Tai mėgstu labai keliauti.* (25_M2); *Tai va tai prieš dvidešimt metų mes pusmetį Amerikoj gyvenom.* (30_M); *Ne kad ne kad nežinau aš kai važiavau į Italiją pas man nebuvo kažkokio „O čia Venecija“. Nu eilinis miestas ir tiek. O gal kai daug tų miestų matai po to jau visi pasidaro vienodi pavargsti gal nusibosta ir gal dėl to.* (35_V).

Pastaba. Apie interviu išrašų principus žr. www.kalbavilnius.sociolingvistika.lt/apie-interviu-israsus.htm

Atkreiptinas dėmesys tik į tai, kad sakininės kalbos išrašuose nenaudojama rašytinio teksto skyryba.

¹⁴ Pvz., *Keliauju ne bet aš mėgstu sakyti turistajuju. Turistajuju daug gal daug keliauju mažai. Ta prasme į užsienį nelabai bet gamtoj vat kažkur kažką tokio tai mėgstu. Lie Lietuvą pažint daugiau kažkaip. Nu aišku užsienis taip bet aš tai vadinu turistavimu: palapinę imi ir važiuoji kažkur.* (25_V).

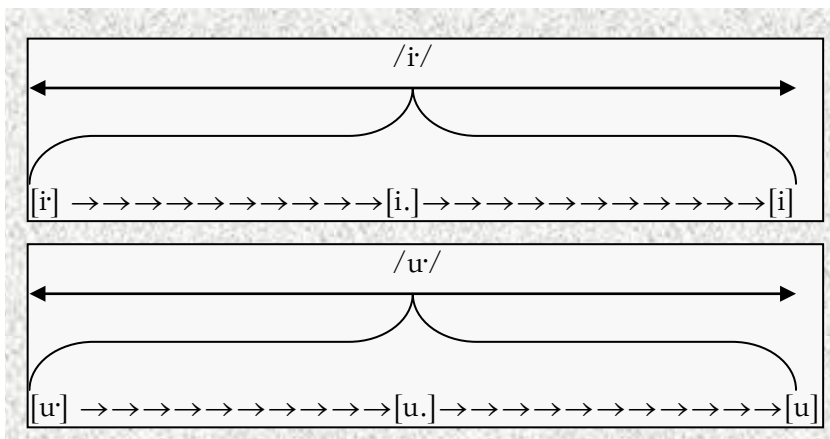
¹⁵ Daugiau interviu ištraukų galima paskaityti svetainėje www.kalbavilnius.sociolingvistika.lt

¹⁶ Prie socialinio tinklo teorijos bus grįžta analizuojant tyrimo rezultatus.

autoritetingo sostinės vaidmens veikti viešojo diskurso kalbą apskritai?). Ir atvirkščiai – kadangi tiriamieji įtraukti per socialinius tinklus į miesto gyventojų komunikaciją (kasdienybės, kultūros), vadinasi, į juos gali būti „įsiskverbęs“ kitų kartų miesto gyventojų raiškos būdas (plg. užsimintą pri(si)taikymo teoriją, žr. Giles, Coupland, Coupland 1991: 1–68).

Taigi, tiriant fragmentą, kaip jau minėta, galima kelti hipotezes sistemingam *stebimojo laiko* miesto kalbos pjūviui.

Vilniaus miesto kalbos tyrimo vienetai – fonologiniai kintamieji /i/ ir /u/ nekirčiuotose pozicijose 25–35 m. vilniečių spontaninėje kalboje. Kalbinis kintamasis iš sociolingvistinės perspektyvos suprantamas kaip du ar daugiau būdų pasakyti tą patį dalyką (plg. Labov 1972: 7–8). Taigi tyrime vertinami kintamųjų /i/ ir /u/ nekirčiuotose pozicijose variantai. Teoriškai šių kintamųjų modelis gali turėti tris aiškiausias reprezentantas (žr. 4 schemą). Tačiau svarbu pažymėti, kad būtent kontinuumą žyminčios rodyklės 4 schemeje (→→) yra ne mažiau reikšmingos. Manytina, kad, kai turima omenyje spontaniška kalba, variantams prigimtinai negali būti būdingos aiškios ribos, statiškumas.

4 schema. Kintamųjų variantų modelis

Šių kintamųjų pasirinkimas pirmiausia sietinas su Vilniaus miesto kalbos tyrimų tradicija ir tęstinumu – kalbamieji Vilniaus kalbos bruožai yra sulaukę tyrėjų dėmesio. Prisimintini straipsnyje jau užsiminti L. Grumadienės tyrimai. Tyrėja, taikydama W. Labovo variantinės sociolingvistikos metodiką, apimančią laisvąjį pokalbį, rišlaus teksto ir minimaliųjų žodžių porų skaitymą (daugiau apie šiuos ir kitus metodikos elementus žr. Labov 2006 (¹1966): 58–65; taip pat ir kt. knygos skyrius), sukaupė vilniečių šnekamosios kalbos duomenų, ir tai mokslininkei tapo pamatu formuluoti išvalgas dėl ilgųjų ir trumpųjų balsių priešpriešos nykimo (daugiau žr. Grumadienė 1989: 292–296). Analizuodama ilgųjų balsių trumpinimo polinkius, mokslininkė

remiasi 1976–1977 m. Vilniaus miesto kalbos duomenimis, taigi pasižiūrėjimas į XXI amžiaus pradžios vilniečių kalbą, užtikrina galimybę ankstesnių kartų miesto gyventojų raišką įvertinti *realiojo laiko* perspektyvoje: ar bruožai įsitvirtino, ar Vilniaus kalbai XXI amžiaus pradžioje yra būdingas kitoks variantiškumas (konkrečių kintamųjų požiūriu).

Antras argumentas, kodėl būtent šie kintamieji sulaukia dėmesio, yra susijęs su tarmėtyrinių tyrimų kontekstu: šių kintamųjų patrupintieji variantai, nors ir nepakliūva į relevantinių charakteristikų tarmių sistemose sluoksni, kaip būdingieji variantai minimi pristatant rytų aukštaičių, pietų aukštaičių patarmes (žr. 2 lentelę LKTCh 2004: [30–31]). Kadangi didmiesčių zonose sutrinka natūralus kalbos kontinuumas (žr. 2 schemą), taigi prasminga tokį pastebėjimą tikrinti empiriškai.

Trečias argumentas, – šių kintamųjų variantiškumas (t. y. sutrumpėję variantai) neigiamai vertinamas kalbos kultūros perspektyvoje (plg. Pakerys 2003: 38–39, Pupkis 2005: 108), taigi tiriamosios grupės vilniečių tarties variantiškumas interpretuotinas ir šiuo aspektu, nes Vilnius, kaip rodo tyrimai (Vaicekauskienė, Čičirkaitė 2011: 57–76, Aliūkaitė, Merkytė-Švarcienė 2012: 155–177, Aliūkaitė 2013a: 238–240), siejamas su bendrinės kalbos zona.

Fonologiniai variantai įprastai tiriami dviem būdais: audiciniu, t. y. klausia paremtu, ir instrumentiniu (nagrinėjant spektrogramas) (plg. Milroy, Gordon 2003: 144–147). Kaip parodyta kintamųjų variantų modelyje (žr. 4 schemą): /i/ ir /u/ nekirčiuotose pozicijose galimi aiškiausi trys variantai: [i], [i.], [i] ir [u], [u.], [u]. Taigi taikant klausia paremtą ir instrumentinį tyrimo metodus, vilniečių interviu spontaninėje kalboje vertintas šių ilgųjų balsių trukmės parametras.

Tyrime, vertinant balsių nekirčiuotose skiemenyse trukmės parametras, pasirinktos trys pagrindinės atskaitos perspektyvos. Tiriamųjų socialiniai, demografiniai duomenys (primintina 3 schema) skatintų šiuos variantus vertinti iš bendrinės kalbos perspektyvos. Žinoma, tiriant spontaninės kalbos duomenis, yra būtina ir vidinė gretinamoji atskaita, taigi kintamųjų /i/ ir /u/ nekirčiuotose pozicijose variantų trukmės parametrai vertinami ir iš kintamųjų /i/ ir /u/ kirčiuotose pozicijose variantų perspektyvos, tam atliktas žvalgomasis kirčiuotų pozicijų instrumentinis tyrimas. Be to, keliant vilniečių būdingųjų bruožų klausimą, variantus būtina vertinti ir iš Vilniaus kalbos ankstesnių tyrimų rezultatų perspektyvos. L. Grumadienės tyrime (1989: 294) nustatyta, kad daugelio vilniečių rišlioje kalboje ilgųjų balsių nekirčiuotame žodžio gale realizuojama tik 4–24 proc., o žodžio pradžioje ar viduje – 4–17 proc. atvejų.

Bendra dvylikos 25–35 metų vilniečių sociolingvistinių laisvųjų interviu trukmė yra apie 5 val. 9 min. Nors, subjektyviai vertinant, visi interviu nuo pačių pirmų atsakymų yra vienodos lingvistinės kokybės, t. y. nefiksuojiama perdėta tiriamųjų fonologinė pastanga, raiškos disciplina, susivaržymas, bet metodologiškai patikimiau tirti „prijaukinto“ pašnekovo kalbą. Taigi pagrindinę medžiagą visais atvejais sudarė interviu su kiekvienu tiriamuoju vidurys. Audiciškai tirta ir instrumentiškai pertikrinta 2 val. medžiaga.

Audicinis tyrimas laikytinas mažiau patikimu negu instrumentinis, nes visiškai panaikinti tyrėjo-suvokėjo *kalbinės gimtinės* (dėl koncepto žr. Diercks 2002: 51–52) veiksnio, kuris neabejotinai lemia garsų, pagal kuriuos pasimatuojami girdimi variantai (šiuo atveju ilgumo požymiu), prototipus, neįmanoma. Instrumentiškai tiriant, t. y. PRAAT 5.4 programa (ir naujesnėmis jos versijomis) matuojant tiriamų variantų trukmės parametrą, subjektyvią percepciją buvo galima patikslinti.

Atliekant tyrimą interviu fragmentų išrašuose pirmiausia suregistruotos visos nekirčiuotos pozicijos (žr. 5 schemą), vėliau klausiant inventorizuotas variantų ilgumas.

25_M1: O čia neseniai turėjom diskusiją labai **[i]**temptą šia tema. Čia tiesiog irgi **[i]**ra tie žmonių kalbėjomės. Aš tai smerkti gal dėl to kad mes gyvenam dabar senamiestį **[i]** ir kai eini ir kiekvieną rytą atsikeli ir ant savo namo sienos randi kažkokią nesąmonę nu tai **[i]**ra taip pikta iš tikrųjų **[i]** man kartais. Aš einu ir taip **[i]**temptai žiūriu galvoju nu vat nors vieną iš jūs **[i]** sutikčiau kaip kviesčiau policiją sugaučiau laikyčiau nes nu tai **[i]**ra tai **[i]**ra apgailėtina. Nu man tai atrodo. Taip tie žmonės kurie daro kažkokius menus ar dar kažką. Bet tai **[i]**ra tam išskirtos vietos aš suprantu kad čia **[i]**ra tam tikras judėjimas. Bet na nežinau. Man atrodo kad tam reikia griežtesnių bausmių.

5 schema. 25_M1 tiriamosios išrašo pavyzdys

Apskritai spontaninės kalbos kintamųjų imtis yra lemiama objektyvios medžiagos. Kaip matyti medžiagos išrašo pavyzdyje (žr. 5 schemą), balsių dažnumas yra skirtingas. Nors metodologiškai tai nėra optimalus tyrimo sąlygų išpildymas, bet tendencijoms (o ne baigtiniams apibendrinimams) išryškinti tai netrukdo. Kita vertus, pagal bendrinės lietuvių kalbos fonemų dažnumo duomenis (žr. Girdenis 2003: 386, 4 priedą. *Bendrinės lietuvių kalbos fonemų dažnumai*), imties atitikčių tame pačiame diskurso fragmente ir negalima tikėtis. Balsis [i] yra dvidešimtas pagal dažnumą garsas, balsis [u] – dvidešimt penktas.

Instrumentiškai patikrinti beveik 800 kintamųjų /i/ ir /u/ nekirčiuotose pozicijose variantų (žr. 2 lentelėje) trukmės rodikliai.

25_V	25_M1	25_M2	26_M	27_M	27_V1	27_V2	28_V	28_M	30_M	34_V	35_V	Iš viso

[i]	39	33	47	50	38	46	51	43	26	48	23	30	474
[u]	22	36	28	21	33	28	18	31	21	20	28	36	322

2 lentelė. Instrumentinio tyrimo imtis: kintamųjų /i/ ir /u/ nekirčiuotose pozicijose variantai

Jei vertintume pagal kiekybinėje sociolingvistikoje priimtas normas, tokia realizacijų inventorizacija yra nutolusi nuo kritinės (N=10) ir yra artima arba atitinka optimalią (N=30) imtį. Kiekybinės sociolingvistikos tyrimuose, kaip argumentuoja tyrėjai, yra idealu, kai imtis artėja prie 30, bet jei tokia imtis dėl objektyvių priežasčių neįmanoma, tada reikia daugiau kaip 10 atvejų (Milroy, Gordon 2003: 164). Kita vertus, kaip yra pažymėjęs Gregoris R. Gay'ius: atsakymus teikia ne statistika, bet lingvistinė teorija (cit. iš Tagliamonte 2012: 120).

Vidiniam gretinamajam vertinimui instrumentiškai pamatuota 384 kintamųjų /i/ ir /u/ kirčiuotose pozicijose variantų trukmė. Imtis – po N=16 /i/ variantų ir N=16 – /u/ variantų iš kiekvieno interviu. Kaip ir kintamųjų /i/ ir /u/ nekirčiuotose pozicijose atveju, instrumentiškai tikrinti kiekvieno tiriamojo interviu vidurio kintamųjų variantai, taigi nuo 5 interviu minutės matuoti iš eilės kintamųjų kirčiuotose pozicijose variantai (iki N=16 ribos). Kiekvieno tiriamojo imtyse yra ir vienskiemenių, ir daugiaskiemenių žodžių kamiene ar galūnėje esančių variantų (pvz., *dỹdis*, *interkultũrinis* (25_V); *perspektỹvos*, *didesniũ* (25_M1); *langũ*, *pažĩstama* (26_M); *kaimỹnė*, *nebũna* (27_M); *nerašỹtinĩ*, *trũksta*, *tũ* (30_V) ir kt.).

Prieš pereinant prie gautų duomenų pristatymo ir interpretacijos, trumpai nusakytinos medžiagos kaupimo aplinkybės. Manytina, kad laisvojo interviu (pokalbio)¹⁷ tema padėjo įveikti stebėtojo paradoksą (angl. *observer's paradox*) (dėl koncepto žr. Labov 2006 (¹1966): 86). Besiklostantis dialogas su klausėju tiriamajam galėjo sufleruoti sociologinį, kultūrologinį tyrimą. Tiriamieji klausėjų buvo sutelkti, paskatinti reflektuoti Vilnių kaip didmiestį kitų didmiesčių fone, pvz.,

Vilnius man pats tai labai gražus tas senamiestis. Tai šiaip kai lyginu tai man Vilnius niekuo nenusileidžia Europos kitiems miestams. (25_M2)

kaip kintantį miestovaizdį, pvz.,

Jo dabar kai važiuoju iš tikrųjų. Na kaip atpažįsti tuos strateginius turbūt tuos taškus bet šiaip jau sunkiau jau nėra taip sava. Jau kažkaip tais taip tolima ir jau taip. <...> Mmm. Nesugalvoju. Namų daug labai prisistatė. Kadangi jie taip labai vis tiek tas toks šonas gaunasi tai labai daug naujų namų daug naujų pastatų tai va tas va. Aišku žalumos šiek tiek daugiau tai irgi toks. Turbūt tiek. Labiausiai tai kad nauji statiniai. Jie labai taip keičia viską. (25_M1)

aš tiesiog nežinau iš kurių kuriuo čia aspektu tuos dalykus žiūrėt nu tarkim jeigu kaip vi nu kaip vilniečiui man jeigu imti tik kaip vat vilniečiui Vilniaus piliečiui kaip čia pavadinti tai nu man Vilnius gražėja. <...> pasižiūrėt ir ir gatvės ir aikštės ir galų gale ir pastatai jau fasadai matosi kad kažkiek atsigauna. (34_V)

kultūrinį centrą, pvz.,

¹⁷ Interviu klausimyną žr. www.kalbavilnius.sociolingvistika.lt/interviu-klausimynas1.htm

Ee teatras. Teatras patinka kad dabar kuriasi nemažai tų jaunųjų laba jaunųjų aktorių laboratorijų tokių. Na Atviras Ratas jau ganėtinai senai bet. <...> Taip Barekio Va Varno ten žodžiu mokiniai visi su savo. Kaip ten kažkaip ne teatras. <...> Jo tai va tie visi judėjimai man atrodo labai žavūs jie ganėtinai eksperimentiniai galbūt ne kažkokių ten. Bet bet tai yra žavu. Man tai smagu kai visokių tokių naujų paskui tie yra ir tų. Ne taip ne taip senai čia skaičiau neformalūs tie visi teatrai kur ten visiškai mėgėjai. Bet tai nu tai žavu. (25_M1)

įsijausti į savo patirtį Vilniaus mieste, pvz.,

na mano vaikystė iš tikrųjų buvo kieme turėjau kaip sakant galimybes žaisti o dabar aš tiesiog nežinau arba aš nematau nes užsiėmus tai nematau kad vaikai pavyzdžiui žaistų vat kieme dabar kažkokios aikštelės mašinom. (28_M)

pasamprotauti apie vilniečio ir kitų miestų gyventojų skirtis, pvz.,

aš manau kad šiaip pavyzdžiui atvažiaavę iš kitų miestų jie turi daugiau ambicijų nes jie mano kad jie turi kažkam kažką įrodyti kad aš esu toks pat ten geras kaip tas vilnietis. (27_M)

Interviu paliesti ir būtiniai gyvenimo mieste elementai (namų renovacija, santykiai su kaimynais ir kt.).

Metodologiškai stiprioji duomenų kaupimo etapo pusė: neformalios interviu (tiksliau būtų vardyti – bendravimo) aplinkybės. Jei vertintume iš siekio gauti kokybišką (tinkamas garsas, be foninio triukšmo) kalbinę medžiagą, galima būtų teigti, kad neformalumo laipsnis kai kuriais atvejais net šiek tiek per stiprus, radikalokas, plg. interviu įrašomas kavinėje, ir tai, žinoma, įrašui kokybės neprideda, bet neabejotinai prideda kalbai autentikos.

Pridurtina, kad nors duomenų kaupimas kartojo variantinės sociolingvistikos metodikos žingsnius (laisvasis pokalbis, teksto skaitymas, minimaliųjų porų skaitymas) (taip pat plg. tuo aspektu L. Grumadienės straipsnyje minimus tyrimus), šiame straipsnyje susitelkiama tik į laisvojo pokalbio medžiagą. Toks atsiribojimas grindžiamas siekiu identifikuoti natūralią tiriamosios kartos miesto kalbą, t. y. užfiksuoti tokius rūpimų kintamųjų variantus, kurie yra būdingi kasdienos vilniečiui, o ne atliekančiam vaidmenį (užduoties vykdytojui) vilniečiui. Viena vertus, skaitymas – kaip užduotis – pašnekovą toliau nuo tos kalbos, kuri vartojama kasdienei komunikacijai (t. y. yra pati varianto esmė), nes persijungiama, iš esmės susitelkiama atlikti kalbinę užduotį. Antras dalykas, raidės (su aiškia dalykine informacija, kad *y, ĭ, ū, ū* užrašomi ilgieji garsai (o raidėmis *i* ir *u* – trumpieji)) nevalingai veikia drausminamai – taigi atsiranda nenatūralios kintamojo realizacijos rizika. Tai labai įdomus reiškinys, bet prie jo teks sugrįžti kitame straipsnyje.

3. Duomenų analizė: kintamųjų variantiškumas

Kintamųjų /i/ ir /u/ variantiškumas jaunosios kartos vilniečių kalboje iš esmės yra vienakryptis: nekirčiuotose pozicijose balsiai yra patyrę kiekybinę redukciją. Tokia išvalga formuluojama apibendrinant ir klausa pagrįsto tyrimo, ir instrumentinės patikros rezultatus. Žinoma, toks apibendrinimas teisingas pirmiausia garsų prototipais laikant bendrinės kalbos kintamųjų /i/ ir

/u/ variantus. Vidinė perspektyva – kintamųjų /i/ ir /u/ kirčiuotose pozicijose variantų trukmės duomenys – švelnina teiginį dėl kiekybinės redukcijos, tačiau, kaip toliau straipsnyje matyti iš duomenų sugretinimo, teiginio nepaneigia: kintamųjų /i/ ir /u/ variantai nekirčiuotose pozicijose yra patrupinami.

Kad nekirčiuotos pozicijos ilgieji balsiai kiekybiškai redukuojami tyrėjų konstatuojama tiek bendresnio pobūdžio tyrimuose, skirtuose garsų (charakteristikų, skirtumų) konceptualizavimui (plg. Vaitkevičiūtė 1960: 207–217; Pakerys 1982: 94; Kaukėnienė 2003: 35–47 ir kt.), tiek tiksliniuose viešojo diskurso (žiniasklaidos) kalbos tyrimuose (plg. Kruopienė, Kačiuškienė 2008: 38–42; Kavaliauskas, Šmitas 2010: 28–34). Taigi, kaip matyti, ir bendresnis tyrimų fonas, ir, žinoma, straipsnyje jau minėti L. Grumadienės Vilniaus kalbos tyrimų rezultatai, faktiniu požiūriu tyrimo rezultatus daro visiškai tikėtinus ir dėsningus.

Iš klausos diferencijuojant tiriamų kintamųjų /i/ ir /u/ nekirčiuotose pozicijose variantus, laikytasi teorinio trinario kintamųjų modelio (plg. 4 schemą). Gauti duomenys rodo, kad ilguosius variantus nekirčiuotose pozicijose kartais (mažai tendencingai) išlaiko 7 tiriamieji (žr. 3 lentelę).

	25_V	25_M1	25_M2	26_M	27_M	27_V1	27_V2	28_V	28_M	30_M	34_V	35_V
[i]		3 %	4 %			3 %		2 %				6 %
[i.]	48 %	78 %	44 %	66 %	62 %	88 %	81 %	47 %	52 %	92 %	92 %	66 %
[i]	52 %	19 %	52 %	34 %	38 %	9 %	19 %	51 %	48 %	8 %	8 %	28 %
	25_V	25_M1	25_M2	26_M	27_M	27_V1	27_V2	28_V	28_M	30_M	34_V	35_V
[u]			18 %		2 %					5 %		3 %
[u.]	40 %	59 %	43 %	88 %	74 %	92 %	94 %	53 %	90 %	85 %	76 %	69 %
[u]	60 %	41 %	39 %	12 %	24 %	8 %	6 %	47 %	10 %	10 %	24 %	28 %

3 lentelė. Audicinio tyrimo rezultatai (proc.)

Klausant stengtasi įvertinti tiriamojo idiolektinius polinkius: kokio įtemptumo, ilgumo yra kirčiuotos pozicijos variantai (kaip atskaita), tai buvo saviti vidiniai kontrolės instrumentai. Vis dėlto kintamųjų trukmės erdvės kontinuumas iš klausos skirstant girdimus variantus į tris zonas – ilgojo varianto, pusilgio varianto ir trumpojo varianto – išlieka iš dalies subjektyvus (pavyzdžius žr. 4 lentelėje).

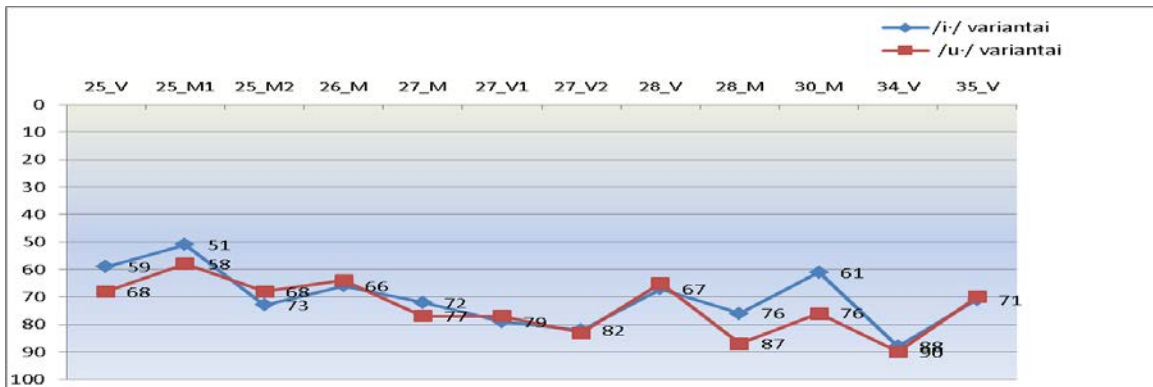
Tiriamasis	Pavyzdžiai
25_V	<i>m[i.]limiausias=mylimiáusias; [i.]sivaizduojam=įsivaizdúojam [i.]vertint=įvértint; laikraš[ti.]=laikraš[ti]; poži[u.]riu=póžiūriu; žyd[u.]=žydu; užkariautoj[u.]=užkariáutojų; bereikaling[u.]=bereikalingų</i>
25_M1	<i>pjaust[i.]damas=pjáustydamas; perspekt[i.]viai=perspektyviai; ak[i.]s=ākys; nakt[i.]=nākti; k[u.]rėjas=kūrėjas; žav[u.]s=žāvūs; kultūrin[i.]u=kultūrinių; užmatyt[u.]=užmatýtų; saugiausi[u.]=saugiáusių; išskirtin[u.]=išskirtinūmų; festivali[u.]=festivālių; paj[u.]ry=pajūrỹ</i>
25_M2	<i>pat[i.]s=pātys; š[i.]psojausi=šypsójausi; v[fi.]resni=vyresni; stat[fi.]m[u.]=stātymų; smag[u.]s=smāgūs;</i>

	<i>[i]dom[u.]s=įdōmūs; blondini[ur]=blondinių; užpaišyt[u]=užpaišytų; pagrindini[u.]=pagrindinių</i>
26_M	<i>primēt[ī.]ta=primėtyta; g[ī]vėnus=gyvėnus; pusvaland[ī]=pūsvalandį; kok[ī.]=kókį; ram[ū.]s=rāmūs; fontan[ū.]=fontānų; nepasakyt[u.]=nepasakytų; renouot[u.]=renouótų; aukšt[ū]=aūkštų</i>
27_M	<i>dev[ī]naukštis=devynaukštis; [ī]rodyti=īródyti; mėnes[ī]=mėnesį; [ī.]sodybq=į sodybq; įsp[ū]dis=įspūdis; ži[ū.]rėdavom=žiūrėdavom; kvadrat[ū.]=kvadrātų; degt[ū]=dėgtų; met[ū.]met[ū]=mētų</i>
27_V1	<i>konservat[ī]vesnio=konservatyvėsnio; mąst[ī.]mo=māstymo; objekt[ī.]vu=objektyvū; didel[ī.]=didelį; b[ū.]reliai=būrėliai; įsp[ū.]d[ī.]=įspūdi; sėkming[ū.]=sėkmingų; papildom[ū.]=papildomų</i>
27_V2	<i>ne[ī]pareigojančiai=nejpareigójančiai; pilnavert[ī.]=pilnavertį; pomėg[ī.]=pómėgį; [ī]vairiausia=įvairiausia; panaš[ū.]s=panāšūs; nusiži[ū.]rėjo=nusižiūrėjo; bald[ū.]=baldu; vegatar[ū.]=vegetarų</i>
28_V	<i>[ī]patingas=yparingas; didesn[ī]=didėsnį; r[ī.]te=rytė; dvirat[ī]=dviratį; abstrakt[ū.]s=abstraktūs; minuči[ū.]=minūčių; vilnieči[ū.]v[ū.]=vilniečių; arbat[ū.]=arbātų; mėgėj[ū.]=mėgėjų</i>
28_M	<i>gr[ī]nai=grynaį; vėl[ī.]vėsnės=vėlyvėsnės; neg[ī]veni=negyvenį; nederant[ī.]s=nėderantys; plot[ī.]=plótį; daržel[ī.]=darželį; [ī]vairiausi[ū.]=įvairiausių; žaist[ū.]=žaištų; galimyb[ī.]=galimybų</i>
30_M	<i>[ī]sivaizduoju=įsivaizdúoju; užsiimant[ī.]s=užsiimantys; v[ī]resnio=vyrėsnio; mint[ī.]=miñtį; kult[ū.]ringai=kultūrīngai; sod[ū.]=sōdu; kampeli[ū.]=kampėlių; pažįstam[ū.]=pažįstamų</i>
34_V	<i>pamąst[ī.]m[ū.]=pamāstymų; g[ī]vėntoj[ū.]=gyvėntojų; atotr[ū.]kis=atótrūkis; ži[ū.]rėt=žiūrėt; kaimyn[ū.]=kaimýnų; didmiesči[ū.]=didmiesčių; incident[ū.]=incideñtų; turist[ū.]=turistų</i>
35_V	<i>p[ī.]pliai=pypliai; lyg[ī.]je=lýgyje; atsak[ī.]m[ū.]=atsākymų; grož[ī.]=grōžį; šun[ī.]=šūñį; žavēt[ū.]si=žavėtųsi; rūm[ū.]=rūmų; niūr[ū.]s=niūrūs; gudr[ū.]=gūdrūs</i>

4 lentelė. Kintamųjų /i/ ir /u/ nekirčiuotuose skiemenyse variantai

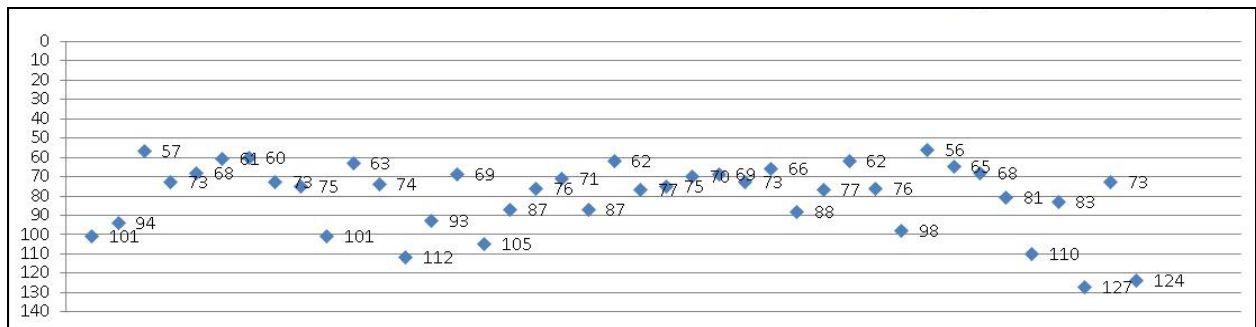
Instrumentinės patikros rezultatai (žr. 1 diagramą; taip pat kitas šio skyriaus diagramas) rodo, kad trumpinimas nekirčiuotuose pozicijose iš esmės yra nuoseklus. Vadinasi, galima teigti, kad jis turi būdingo bruožo vertę. Ar šiam bruožui gali būti priskiriama būtent Vilniaus varianto skiriamoji vertė (kaip plg. tarmių skiriamieji bruožai atskiria X tarmę nuo Y), svarstyti iš šio bruožo prigimties perspektyvos (žr. 4 straipsnio dalį).

Kaip matyti 1 diagramoje, tiriamuoju atveju galima išskirti prototipinę /i/ ir /u/ kintamųjų nekirčiuotuose pozicijose variantų trukmės erdvę, ji yra tarp ~60–80 ms. Šie duomenys rodo, kad spontanineje kalboje realizuojami trumpesni kintamųjų variantai negu tyrėjams pavyksta nustatyti taikant lingvistinio tyrimo, nors kiek įmanoma artinamas kasdienei komunikacijai, aplinkybes (plg. Kaukėnienė 2003: 37–39, taip pat ten minimus tyrimus). Tai yra visiškai dėsninga. Prisimintinas jau minėtas W. Labovo *stebėtojo paradoksas*. Negalima tikėtis per lingvistinį tyrimą sukurti paprasto, spontaniško pokalbio aplinkybių, taigi trumpinimo rezultatų skirtumai yra savaime suprantami.

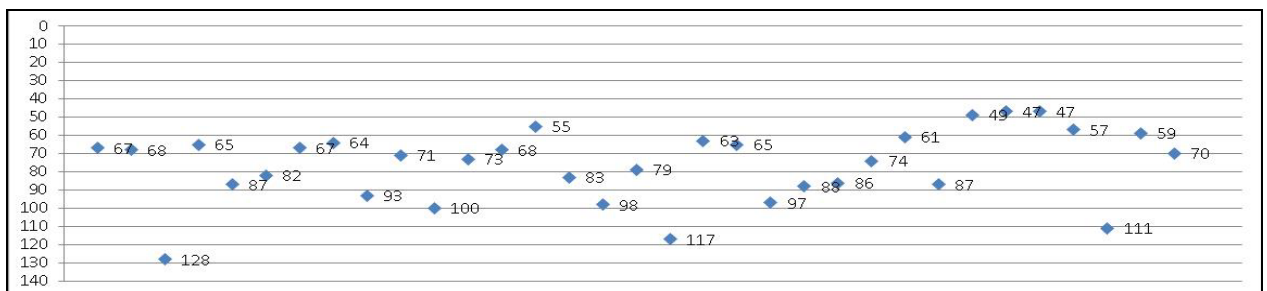

1 diagrama. Kintamųjų /i/ ir /u/ nekirčiuotuose skiemenyse variantų trukmės vidurkiai (ms)

Iš esmės ir nespontaniškoje kalboje garsų požymiai dažniausiai yra persipynę, o spontaniškoje tokio persidengimo yra dar daugiau, taigi kaip tik todėl ir prasmingiausia yra patrumpinimo erdvę suvokti kaip kontinuumą. Pažymėtina, kad idiolektinio variantiškumo tuo apriboti nederėtų (žr. 2, 3 diagramas). Kiekybinė redukcija gali būti ir ryškesnė arba priešingai, – mažiau ryški (pvz., 27_V1 tiriamasis tą patį žodį taria skirtingai: *mąst[i.]mo*=*mąstymo*: 68 ms / 61 ms / 73 ms; 27_M: *kvadrat[u.]*=*kvadrātų*: 82 ms / 67 ms, *met[u.]*=*mėtų*: 100 ms / 73 ms; *užsienieči[u.]*/*užsieniečių*=*užsieniečių*: 61 ms / 47 ms).

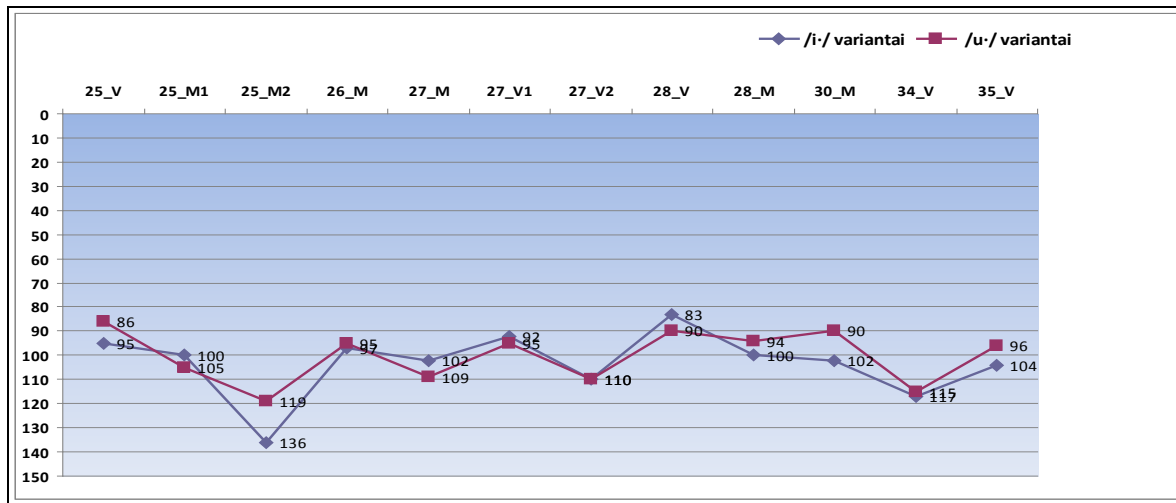
2 diagrama. 27_V1 tiriamąjį /i/ kintamojo nekirčiuotuose skiemenyse variantų trukmė (ms)

3 diagrama. 27_M tiriamosios /u/ kintamojo nekirčiuotuose skiemenyse variantų trukmė (ms)

Kaip jau pasakyta šios straipsnio dalies įvadininėse įžvalgose dėl kintamųjų /i/ ir /u/ nekirčiuotose pozicijose variantiškumo, kintamųjų /i/ ir /u/ kirčiuotose pozicijose variantų trukmės duomenys patrumpinimo polinkį nekirčiuotose pozicijose leidžia vertinti šiek tiek nuosaikiau negu žiūrint iš

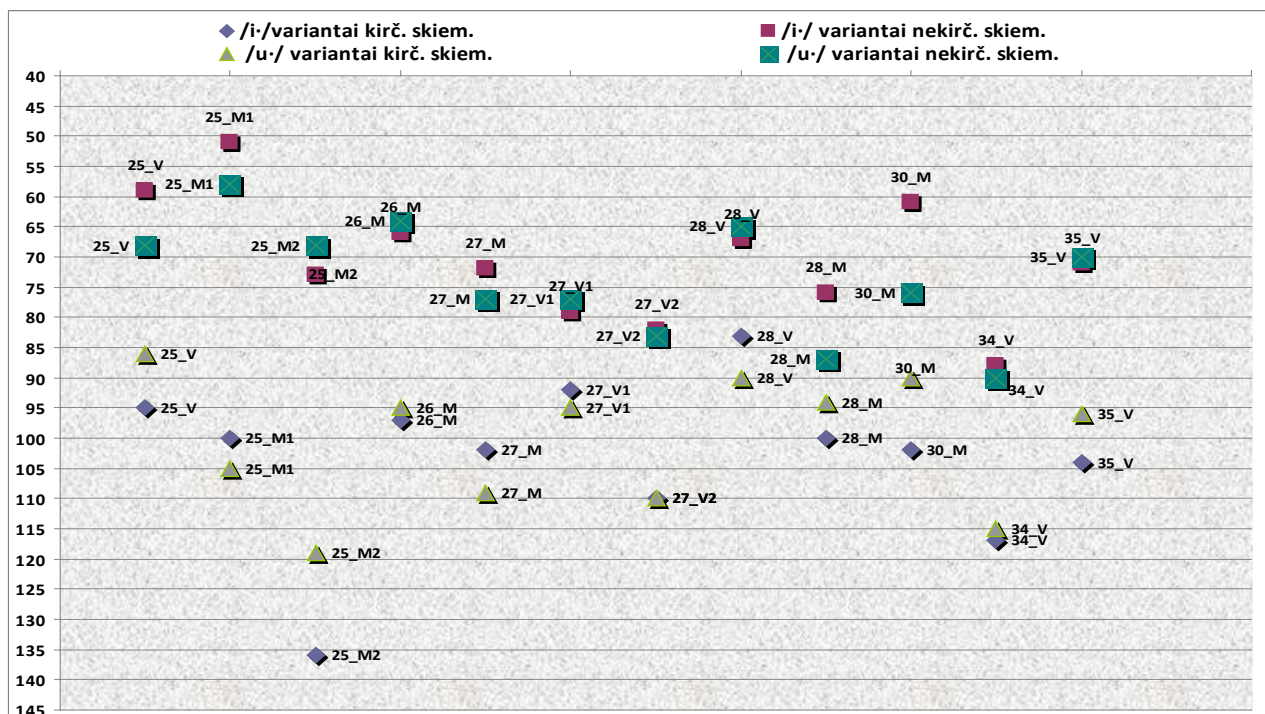
bendrinės kalbos perspektyvos, tačiau bendros tendencijos iš esmės nekeičia. Kintamųjų /i/ ir /u/ kirčiuotose pozicijose variantų trukmės erdvė prasideda ties ~90 ms (žr. 4 diagramą).

4 diagrama. Kintamųjų /i/ ir /u/ kirčiuotuose skiemenyse variantų trukmės vidurkiai (ms)

Koreliuojant kintamųjų /i/ ir /u/ kirčiuotose ir nekirčiuotose pozicijose variantų trukmės duomenis (žr. 5 diagramą), išryškėja, kad variantų trukmės zonos beveik susisiečia. Pereiginė zona yra tarp ~80–90 ms.

Dar atkreiptinas dėmesys į 2 ir 3 diagramose vizualizuotus idiolektinius nekirčiuotos pozicijos kintamųjų (27_V1 tiriamojo /i/ kintamojo; 27_M tiriamosios /u/ kintamojo) variantų trumpinimo (ir netrumpinimo) duomenis: kaip matyti, dalis variantų, realizuotų nekirčiuotose pozicijose, yra visai nepatrumpinti. Netgi realizuoti ilgesni variantai negu kirčiuotos pozicijos šių kintamųjų variantų vidurkis (žr. 5 diagramą). Manytina, kad tokia situacija yra natūrali ir dėsninga, spontaniškai kalbant iš esmės išryškėja visas kalbėtojo potencialas, taigi idiolektinis variantiškumas atspindi jo asmeninį, įprastą tarties potencialą, kuris, kaip matyti iš teikiamų pavyzdžių, atitinka tam tikrų sociolingvistinių parametru bendruomenės nario tarties standartus.

5 diagrama. Kintamųjų /i/ ir /u/ kirčiuotose ir nekirčiuotose pozicijose variantų trukmės vidurkiai (ms)

Nekirčiuotose pozicijose konkrečių tiriamųjų realizuojami /i/ variantai yra patrupėję mažiausiai 14 proc. ir daugiausiai 49 proc. (vidutinis trumpinimo polinkis yra apie 31 proc.); /u/ variantai – mažiausiai 7 proc. ir daugiausiai 45 proc. (vidutinis trumpinimo polinkis yra apie 26 proc.).

Iš klausos tiek kamieno, tiek galūnės kintamųjų /i/ ir /u/ variantai identifikuoti kaip pusilgiai ar trumpieji, kamienne, pvz.,

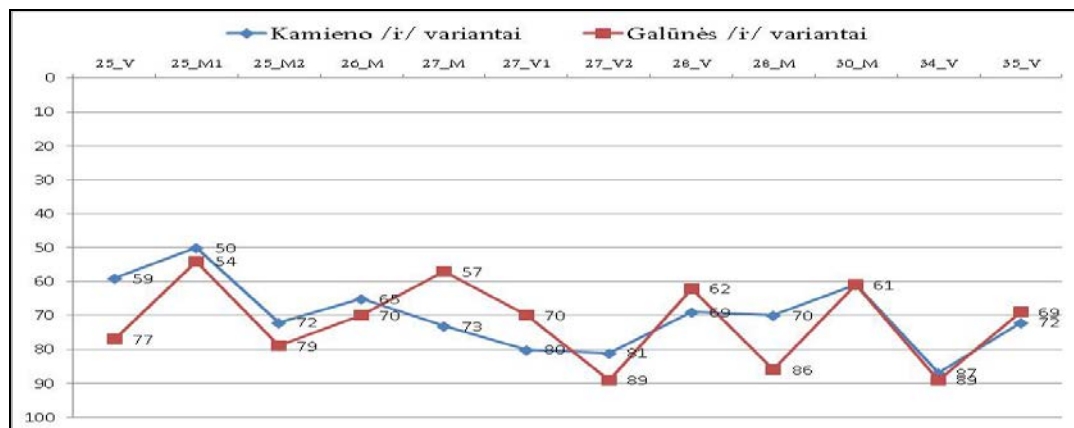
par[i]žiet[i.]=paryžietį, *pav[i]zdžiui*=pāvyzdžiui, *tipin[i.]*=tipinį; *paži[u]rėkit*=pažiūrėkit; *baltarusi[u]*=baltarusių (25_V), *talenting[u.]*=taleningų, *pasizi[u.]rėti*=pasižiūrėti, *atrod[i]t[u]*=atrodytų (25_M1); *neapkarst[i.]tos*=neapkarstytos, *šiukšli[u.]*=šiukšlių (26_M); *tais[i]klingai*=taisyklngai, *kažkok[i.]*=kažkókį; *žaidim[u.]*=žaidimų (27_M), *šal[i]*=šalį; *rimtesn[i.]*=rimtėsnį; *neiš[t]rinėjau*=neištyrinėjau; *g[i.]vėntojas*=gyvėntojas, *[i.]ra*=yrà (V_28); *mok[i.]kla*=mokyklà, *neužkeliant[i.]s*=neužkeliantys; *gaut[u.]si*=gautųsi (M_28); *nerašytin[i.]*=nerašytinį; *nusikaltim[u.]*=nusikaltimų (30_M); *suk[u.]rimo*=sukūrimo, *žurnal[u.]*=žurnālų (34_V); *[i.]sp[u.]dinga*=ispūdinga, *įsp[u.]džio*=įspūdzio (35_V).

Iš instrumentinės patikros duomenų matyti, kad kamieno (žodžio pradžioje ar viduje) ir galūnės nekirčiuoti tiriamųjų kintamųjų variantai išsitenka tos pačios trukmės kontinuumo atkarpoje (žr. 6, 7 diagramas). Vertinant tiriamųjų patrupinimą, negalima konstatuoti vienodo polinkio dėl /i/ ir /u/ variantų kiekybinės redukcijos. Konkretūs tiriamieji skirtingai patrupina ilguosius balsius: plg. vienu /i/ variantai labiau kiekybiškai redukuoti galūnėje, o /u/ – kamienne, o kitų atvirkščiai (žr. 6, 7 diagramas). Tačiau bet koku atveju svyravimai nėra labai ryškūs,

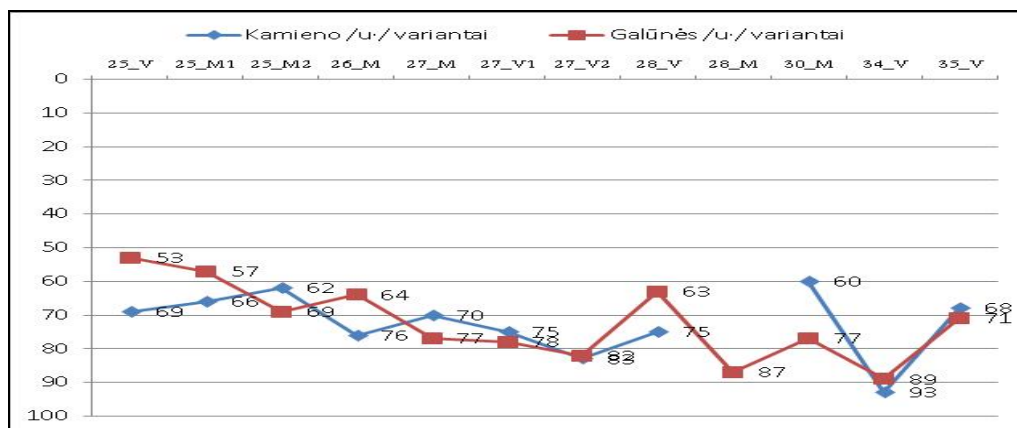
simetriškumas iš esmės išlaikomas, t. y. kiekybiškai redukuojami ir vieno, ir kito kintamojo variantai.

Atkreiptinas dėmesys į ypač patrumpintus 25_V ir 25_M1 kintamojo /u/ variantus galūnėje. 55 proc. 25_V /u/ kintamojo variantų galūnėje iš klausos identifikuoti kaip trumpieji, pvz., *galēt[u]=galėtu*, *Vilni[u]=Vilnių*. Klausia pagrįstus rezultatus patvirtino instrumentinė patikra (žr. 5 diagramą): aritmetinis trukmės vidurkis 53 ms (N=19). Tas pats pasakytina ir apie 25_M1 tiriamosios balsių trumpinimo polinkius, 49 proc. kintamojo /u/ variantų galūnėje iš klausos identifikuoti kaip trumpieji, pvz., *organizatori[u]=organizatorių*, *miest[u]=miestų*. Jos galūnės variantų trukmės vidurkis yra 57 (N=33).

Už 60 ms trukmės ribų atsiduria ir kai kurių kitų tiriamųjų (žr. 6, 7 diagramas) variantai, bet jų pavartojimų skaičius buvo mažas (nenutolsta nuo kritinės N=10 ribos), todėl negalima teigti, kad rezultatai atskleidžia tikruosius trumpinimo polinkius.

6 diagrama. Kamieno ir galūnės /i/ variantų nekirčiuotuose skiemenyse trukmės vidurkiai (ms)

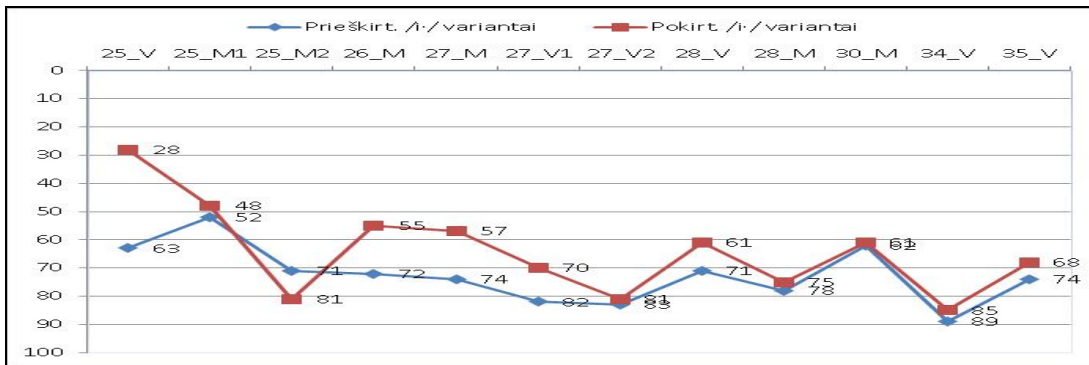
7 diagrama. Kamieno ir galūnės /u/ variantų nekirčiuotuose skiemenyse trukmės vidurkiai (ms)

Vienaip ar kitaip, iš tyrimų rezultatų, galima daryti prielaidą (kurią prasminga ir būtina patikrinti su skirtingų kartų vilniečiais), kad patrumpintų ir nepatrumpintų tiriamų kintamųjų variantų pa(si)rinkimo modelis nuo pirmųjų sociolingvistinių Vilniaus kalbos tyrimų šiek tiek pakitęs: kamieno ir galūnės trumpinimo tendencijos niveliuotos: intensyviau trumpinama nebūtinai galūnėje. Apskritai prisimenant L. Grumadienės 1976–1977 m. tyrimo rezultatus (žr. Grumadienė 1989: 294), galima daryti prielaidą, kad trumpinimo polinkis per beveik 40 metų įsitvirtino ryškesniu laipsniu. Žinoma, šią išvalgą būtina tikrinti kelių kartų vilniečių kalbos tyrimais, įtraukiant ir spontaniškos kalbos, ir rišlaus teksto ir minimaliųjų žodžių porų testo duomenis.

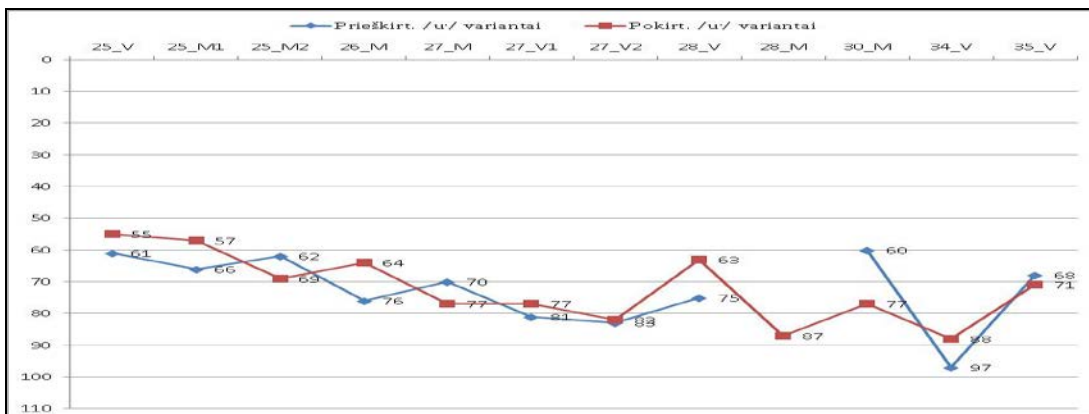
Tyrėjų turima skirtingų nuostatų dėl trumpinimo tendencijų prieškirtiniuose ir pokirtiniuose skiemenyse. Plg. Lidija Kaukėnienė, atlikusi lietuvių bendrinės kalbos nekirčiuotų balsių kiekybės eksperimentą, konstatuoja, kad prieškirtiniai ilgųjų balsių variantai sutrumpėja daugiau negu pokirtiniai, toks apibendrinimas tyrėjos formuluojamas susisteminius visų ilgųjų balsių kiekybės santykius kirčiuotuose ir nekirčiuotuose skiemenyse (žr. Kaukėnienė 2003: 37–47), Antanas Pakerys yra pažymėjęs, kad lietuvių bendrinei kalbai nėra būdinga nekirčiuotų prieškirtinių kamieno balsių kiekybės redukcija (plg. Pakerys 1982: 94). Tiesa, tyrėjai išvalgą argumentuoja nespontaninės kalbos tyrimų duomenimis.

Lyginant tiriamų variantų trumpinimo polinkį vilniečių spontaninės kalbos prieškirtiniuose ir pokirtiniuose skiemenyse, matyti, kad kiekybinė redukcija yra šiek tiek stipresnė pokirtiniuose skiemenyse (žr. 8, 9 diagramas). Tvirčiau taip teigtina dėl kintamojo /i:/ variantų (žr. 8 diagrama). Išsiskiriantis tiriamojo 25_V kintamojo /i:/ variantų pokirtinės pozicijos variantų trukmės aritmetinis vidurkis (28 ms) šiuo atveju nelaikytinas reikšmingu, rodančiu radikalią kiekybinę redukciją kaip tendencingą, nes tiriamojoje žodžių imtyje nebuvo pakankamai /i:/ variantų pokirtinėje pozicijoje (plg. prieškirtinės pozicijos variantų N=35).

Reikia pripažinti, kad spontaninės kalbos tyrimuose visada išlieka duomenų balanso rizika. Kaip tik todėl ir prieškirtinės ir pokirtinės pozicijos kintamojo /u:/ variantų trukmės polinkių nereikėtų vertinti griežtai, nes bendroje šio kintamojo imtyje vyrauja pokirtiniai variantai.

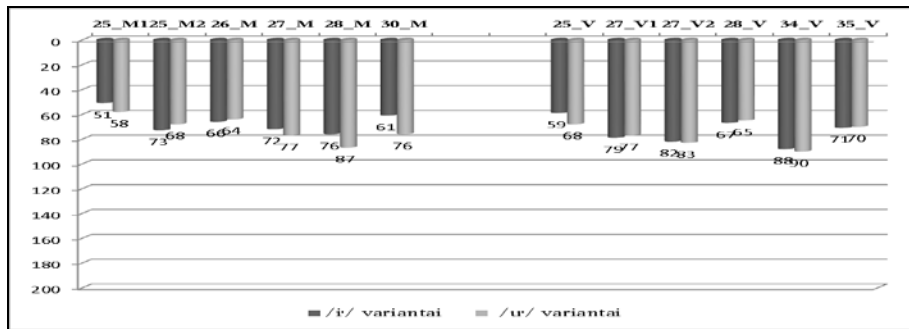

8 diagrama. Prieškirtiniai ir pokirtiniai /i/ variantų nekirčiuotuose skiemenyse trukmės vidurkiai (ms)

9 diagrama. Prieškirtiniai ir pokirtiniai /u/ variantų nekirčiuotuose skiemenyse trukmės vidurkiai (ms)

Vertinant iš socialinių veiksnių perspektyvos, pažymėtina, kad pirminė nuostata tiriamuosius subendravardiklinėti vienu sociolingvistiniu paveikslu (žr. 3 schemą) buvo pagrįsta. Rezultatams nebūdinga ryškesnė variacija. Lyties kintamasis (žr. 10 diagrama) iš esmės irgi neturi didelės skiriamosios galios. Vadinasi, spontaninėje kalboje kalbėjimo kontrolės, kuri dažniau priskiriama moterims, čia negalima justti. Manytina, tai sietina su viešojo ir paslėptojo prestižo persidengimu. Plg. interviu pabaigoje tiriamieji taip komentuoja, vertina Vilniaus kalbą: *Vis atrodo kad Vilniuj geriau [kalba] (25_M1); Tai yra tai lietuvių kalba sunorminta tai vilnietiš kaip suprantu pagal vilnietišką panašiausiai dialektą yra jinai sunorminta tai taip ir gaunasi kad mes panašiausiai link link to standarto šnekam. (25M_2); tai mūs nu mūsų yra daugiau ta bendrinė aš taip įsivaizduoju vi vi mūsų vilniečių (27_M); Sakyčiau kad tai yra bendrinė. <...> Be jokių ten be jokių ten atspalvių be jokių ten akcentų. <...> Galbūt tokia kalba kurią girdim per televiziją (35_V).* Manant, kad kalbama bendrine kalba, kalbos kontrolės nelieka.

10 diagrama. Vyrų ir moterų kalbos variantų nekirčiuotuose skiemenyse trukmės vidurkiai (ms)

Apibendrintai vizualizuojant 25–35 m. tirtųjų vilniečių spontaninės kalbos balsių trumpinimo tendencijas, galima atskirti bendrinės kalbos norminės garsų trukmės erdvę ir tiriamosios grupės vilniečių realios garsų trukmės, t. y. vartosenos, erdvę, apimančią kintamųjų /r/ ir /u/ kirčiuotose ir nekirčiuotose pozicijose variantų trukmės zonas (žr. 6 schema).

6 schema. 25–35 metų vilniečių spontaninės kalbos garsų trukmės erdvės ir bendrinės kalbos norminės garsų trukmės erdvės modelis

Toks garsų trukmės modelis yra grindžiamas nuostatomis dėl ilgųjų ir trumpųjų balsių tarties normų nekirčiuotuose skiemenyse (žr. www.vlkk.lt/lit/klaidos/tarties-reikalavimai.html): tirtų kintamųjų variantų norminė garsų trukmės erdvė 25–35 m. grupės vilniečiams, sprendžiant iš jų spontaninės kalbos tyrimo duomenų, yra nepasiekiamo. Iš esmės tai ir galėtų būti viena iš prielaidų, kurią reikėtų tikrinti, taikant *stebimojo laiko* prieigą, įtraukiant visų kartų (taip pat ir vaikus) tiriamuosius.

Tokio tyrimo rezultatai, viena vertus, būtų svarbūs sprendžiant Vilniaus varianto ar koegzistuojančių kelių Vilniaus variantų klausimą. Šie duomenys būtų ne mažiau pravartūs ir svarstant bendrinės kalbos funkcionavimo realioje vartosenoje klausimus. Manytina, kad apskritai tokie didmiesčio kalbos (o dar geriau išplėstos imties, įtraukiančios ir kitų arealų kalbinių bendruomenių narių variantus) tyrimai būtų gana patikimas medžiagos šaltinis, vertinant bendrinės kalbos realių atpažinimo-skiriamųjų bruožų nuo kitų kalbos atmainų klausimus. Tai

būtų pravarti medžiaga svarstyti variantų tipologiją, pvz., bendrinė (o gal standartinė) kalba, regioniniai standartai, tarmės ir t. t.

Reikia pridurti, kad bendrinės kalbos klausimą ir užsimenamą tyrimą provokuoja kai kurių tiriamųjų interviu užfiksuotos nuostatos (žr. cituotus interviu fragmentus) dėl Vilniaus kalbos kaip bendrinės kalbos. Tokios nuostatos iš esmės prasilenkia su gautais fonologinių kintamųjų variantų kiekybės tyrimo rezultatais: nekirčiuotuose skiemenyse realizuojami patrumpinti kintamųjų /i/ ir /u/ variantai, nors pagal bendrinės kalbos fonologinę sistemą taip neturėtų būti (plg. Pakerys 2003: 38–39).

Vadinasi, į gautus tyrimo duomenis galima žiūrėti dvejopai: 1) bendrinė kalba yra variantiška, todėl gauti rezultatai (tirtų kintamųjų variantai) rodo tam tikro bendrinės kalbos kontinuumo fragmento bruožus; 2) kintamųjų realizacijos sietinos su savarankišku Vilniaus variantu, kuris yra variantas *per se*, taigi realizacijos yra tokios, kokios yra, jos yra tiesiog būdingosios variantui.

Pirmoji interpretacija iš esmės plėtotina įtvirtinus bendrinės kalbos variantiškumo sampratą, turint aiškią metodologiją. Norint gautus kintamųjų variantus asocijuoti su bendrinės kalbos kontinuumu, vien tiriamųjų savistabos nuostatų ir didmiesčio stereotipizavimo, siejimo su bendrine kalba nepakanka. Taigi šiuo etapu plėtotina antroji interpretacija: kintamųjų realizacijos sietinos su savarankišku Vilniaus variantu, kuris yra variantas *per se*. Tada keltinas varianto prigimties klausimas. Svarstant šį klausimą vėl galima grįžti prie tirtų kintamųjų.

4. Galimi Vilniaus varianto(-ų) prigimties modeliai

Viena vertus, 25–35 metų tiriamosios grupės fonologinių kintamųjų /i/ ir /u/ variantų nekirčiuotose pozicijose tyrimo rezultatai yra tendencingi ir parodantys, kad ši charakteristika galėtų jungti Vilniaus miesto kalbos bendruomenės narius. To argumentas: tirtą 25–35 metų vilniečių grupę, *a priori* sujungtą pagal socialinius, demografinius parametrus (3 schema), kintamųjų variacija patvirtino, o ne suskaidė. Antra, rezultatai neprasilenkia su pirmųjų Vilniaus miesto kalbos tyrimų tendencijomis: t. y. nustatyta raidos kryptis nepakito (žr. straipsnyje minimus L. Grumadienės tyrimus). Vadinasi, galima teigti, kad ilgųjų balsių trumpinimas vertintinas kaip būdingasis bruožas. Bet ar tokio tarties bruožo pakanka, kad taip prabylęs kalbėtojas galėtų būti atpažintas kaip vilnietis – čia ir yra esminis klausimas.

Skiriamąją galią turi „įvietinančios“ tam tikros vietos (prigimtinei) charakteristikos, plg. tarmių *pirminės ypatybės* (angl. *primary features*) (plg. Taeldeman 2005: 247), pvz., rytų aukštaičių

kupiškėnų dadininkavimas leidžia kalbėtoją, kuriam būdingas šis bruožas, priskirti rytų aukštaičių kupiškėnų arealui. Kaip jau užsiminta, /i/ ir /u/ kintamųjų nekirčiuotose pozicijose patrupinti variantai, nors ir nepakliūva į relevantinių charakteristikų tarmių sistemose sluoksnį, kaip lydimosios charakteristikos minimos apibūdinant rytų aukštaičių, pietų aukštaičių dialektus (žr. 2 lentelę LKTCh 2004: [30–31]). Žinoma, tarminiuose koduose jos turi tik vadinamųjų tretinių ypatybių (angl. *tertiary features*) (plg. Taeldeman 2005: 247) vertę, taigi tų tarmių atstovų pašnekovams nekelia komunikacinių trikdžių, nėra asocijuojamos su labai aiškiu arealu ir t. t. Bet esminga yra tai, kad kaip tik tretinės ypatybės yra gyvybingiausios, jų mažiausias žymėtumas tampa skvarbos ir išlikimo sąlyga. Tretinės ypatybės ilgiausiai išlieka tarmių atstovams migruojant į kitus arealus, taip pat ir į miestus.

Kaip parodė naujausi tarmėtyriniai tyrimai, apėmę visą Lietuvą (žr. Mikulėnienė, Meiliūnaitė 2014)¹⁸, regionuose funkcionuoja skirtingo laipsnio tarminiai kodai. Kai kuriais atvejais būtent tik tretinės ypatybės žymi raišką. Taigi, identifikuojant kitą variantą, yra metodologiškai klaidinga vienu variantu tretines ypatybes laikyti kitų variantų pirminėmis, turinčiomis išskyrimo vertę. Vadinasi, kintamųjų i/ ir /u/ variantai nekirčiuotose pozicijose išskyrimo galios iš esmės negali turėti, nes lieka rizika, kad vadovaujantis šiuo parametru kaip vilnietis gali būti atpažintas ir nebūtinai vilnietis. Skiriamosios ypatybės tokios paklaidos negali leisti. Nors paradoksalu, bet kaip tik toks tirtų kintamųjų variantų (iš esmės galėjo būti tyrimui parinkti ir kiti kintamieji) skiriamosios galios suniveliavimas ir teikia prieigą Vilniaus (o gal ir apskritai didmiesčio) kalbos būdingųjų bruožų prigimčiai nustatyti. Prieigos nuostata būtų tokia: *jei bruožai, kurie yra būdingi Vilniaus variantui, yra būdingi ir kuriems nors kitiems variantams, tai iš esmės yra keltinas Vilniaus varianto prigimties ir sąsajų su kitais variantais klausimas.*

Jau straipsnio pradžioje užsiminta, kad didmiesčio kalbos variantiškumo struktūra iš horizontaliojo kalbos kontinuumo perspektyvos atrodo kitaip negu regioninių miestų (1, 2 schemas), taigi pirmiausia ir pasvarstyta vilniečių varianto (vilniečių kalbos) kaip geolingvistinės sanklodos ir ugdymo bendrine kalba derinio rezultatas. 7 schemoje vaizduojamas supaprastintas tokios sanklodos modelis.

¹⁸ Turimas omenyje tarmėtyrinis projektas „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida“ (vykdė Lietuvių kalbos institutas, vadovė prof. dr. Danguolė Mikulėnienė).

7 schema. Vilniečių variantas kaip geolingvistinės sanklodos ir bk ugdymo darinys

Pagrindžiant tokį modelį grįžtina prie tiriamųjų grupės. Iš pirmo žvilgsnio geolingvistiniu požiūriu tiriamųjų grupė yra vienalytė: visi tiriamieji yra vilniečiai. Taigi prielaida, kad tiriamų bruožų priežastys gali būti geolingvistinės, neatrodo pagrįsta. Bet kaip tik čia prisimintina socialinių tinklų teorija. Didmiesčio bendruomenėms būdingas socialinių tinklų tankis, atvirumas ir įvairovė tokią perspektyvą įteisina. Regioninis susisluoksniavimas, persisluoksniavimas vilniečių bendruomenėje neabejotinai yra labiau taisyklė, o ne išimtis; labai iliustratyviai tokį bruožą nusako ir viena iš tiriamųjų, pasakodama apie patirtį universitete:

nes nu tai mokyk nu mokykloj mums nu nebūdavo mes visi vilniečiai visur visiem aišku kad tu vilnietis esi o dabar tu studijos ir ateina ir klausia iš kokio tu miesto <...> ir mes buvom mažuma ir ten jau į mus labai taip jau gana kreivai žiūrėjo. <...> mes buvom absoliuti mažuma. (27_M)

Taigi sąlygos susiformuoti akomodaciniams tarties modeliams (taip pat ir tirtų kintamųjų) yra palankios: miesto erdvė yra sutelktinė, taigi patogiejai, neryškieji (tretiniai) atsivežtinių (per vietinę (dėl studijų, darbo) migracijų į sostinę) dialektų bruožai studijų, darbo, pramogų komunikacinėse erdvėse išplinta (o per kartas tvirtinasi) tarp miestiečių. Kaip pažymi P. Trudgillas, kalbinė akomodacija nebūtinai yra lemiama socialinių veiksnių, plg. prestižo ar identiteto, dažniausiai tai yra automatinis interakcijos padarinys (Trudgill 2004: 28). Vadinasi, kaip tik tretinės tarminės ypatybės gali būti lengvai perimamos, pritaikomos.

Ugdymo bendrine kalba komponentas šiame Vilniaus varianto scenarijuje veikia kaip standartinio išlyginimo sąlyga.

Kita vertus, argumentų dėl tokio Vilniaus varianto scenarijaus (geolingvistinės sanklodos su bendrine kalba) galima rasti reikliau pasižiūrėjus į tiriamųjų imtį. Tam tikri interviu fragmentai leidžia tiriamuosius diferencijuoti pagal „vilnietišumą“. Tokia įžvalga grindžiama peržiūrėjus jų individualius paveikslus (informacija susidėlioja iš tiriamųjų interviu), iš kurių išaiškėja jų sąsajos su kitomis kalbinėmis aplinkomis.

5 lentelėje pateikiami nustatyti tiriamųjų vietiškumo / vilnietiškumo indeksai, nurodantys tiriamųjų sąsajas su kitomis kalbinėmis aplinkomis, jei tik jų aptikta iš interviu informacijos: 1 rodo, kad tokių sąsajų neaptikta, 3 – nurodo tokias sąsajas.

Tiriamasis	25_V	25_M1	25_M2	26_M	27_M	27_V1	27_V2	28_V	28_M	30_M	34_V	35_V
Vietiškumo / vilnietiškumo indeksas	1	1	1/3	1	1/3	1/3	1/3	1	1	1	1	1/3

5 lentelė. Tiriamųjų vietiškumo / vilnietiškumo indeksai

Tiriamųjų vietiškumo / vilnietiškumo indeksai nustatyti vadovaujantis Jacko K. Chamberso regioniškumo (vietiškumo) indekso (angl. *Regionality Index*) modeliu (Chambers 2000: 169–199). Dialektų topografijoje J. K. Chambersas pagrindžia, kad regioniškumas yra keturnarė funkcija, apimanti vietą, kur subjektas augo nuo 8 iki 18 metų; vietą, kur subjektas gimė; vietą, kur subjektas gyvena dabar, ir vietą, kur gimė jo tėvai. Tai tampa septynbalės regioniškumo tipologijos, diferencijuojančios tiriamuosius pagal jų ryšio su vieta tvarumą, pagrindu. Tiriamųjų profiliai nuo 1 vietinio, kai tiriamasis yra gimęs, augęs ir gyvena toje pačioje vietovėje kaip ir tėvai, iki 7 atvykėlio, kai tiriamasis gyvena vietovėje, bet gimė ir augo kitame regione, iš esmės apima visą bet kurio arealo bendruomenę (taip pat žr. Aliūkaitė, Jaroslaviėnė, Meiliūnaitė 2014: 57).

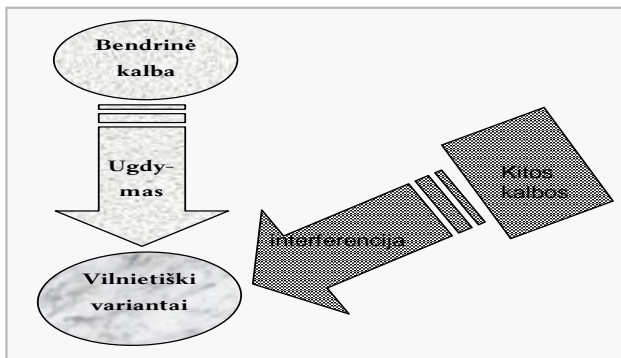
Tiriamuoju atveju paaiškintina 3 indekso reikšmė. Indeksas žymi, kad šis tiriamasis gimė, augo ir gyvena Vilniuje, bet tėvai (ar bent vienas jų) yra atvykėliai iš kitur. Iš interviu medžiagos paaiškėja, kad 25_M2 tiriamosios mama kilusi iš Panevėžio, 25_M tiriamosios tėtis kilęs iš Kauno, 27_V1 tiriamosios mama – iš Tauragės, 27_V2 tiriamosios mama – iš Panevėžio, 35_V tiriamosios mama – iš Kaišiadorių, o tėtis iš Ignalinos.

Žinoma, tokie duomenys vienareikšmiškai nesuprastini kaip vieninteliai tam tikrų tiriamųjų ypatybių pamatai. Tuo norima tik parodyti, kad geolingvistinės sanklodos, tam tikrų interdialektinių variantų formavimosi sąlygos šiame didmiestyje yra daugiau negu akivaizdžios. Iš 12 tiriamųjų penki turi ryšių per artimiausius žmones su regionais. Manytina, kad tokias vietiškumo / vilnietiškumo indeksų tendencijas patvirtintų ir didelių imčių tyrimai.

Toks vietiškumo indeksas labai tiksliai parodo didmiesčio kalbinės tapatybės sąlygiškumą: kalbinė tapatybė yra iš kažkur, ne *per se*, ne lokali didmiesčio kalbos. Taigi ir besiformuojantys, įsitvirtinantys kintamųjų variantai (čia turimi omenyje nebūtinai tirtieji) visada tam tikru laipsniu susiję su horizontaliojo kontinuumo variantiškumu, skirtingų regionų poveikiu (plg. 2 schemą).

Pažymėtina, kad šiuo aspektu labai tikslus ir iliustratyvus yra L. Grumadienės apibendrintas balsių kiekybės sistemų sankirtos ir raidos modelis (Grumadienė 1994: 67–69), kuris iš esmės ir parodo miestų fonologinės sistemos hibridiškumą, taigi ir kalbinės tapatybės hibridiškumą.

Vilniaus miesto daugiatautiškumas, daugiakalbiškumas tampa pagrindu svarstyti Vilniaus variantą kaip atspindintį kalbų kontaktų padarinius. 8 schemeje vaizduojamas supaprastintas tokios variantų kilmės modelis.

8 schema. Vilniečių variantas kaip kitų kalbų poveikio rezultatų ir bk ugdymo darinys

Interferencinio poveikio galimybę numatyti skatina, ne tik objektyvi informacija dėl miesto daugiakalbiškumo, ankstesnės tyrėjų įžvalgos (plg. Grumadienė 1989: 292–294), bet ir tiriamųjų interviu medžiaga, pvz.:

*TYR: tai nori pasakyt kad moki rusiškai?

27_M: taip ir iš tų visų serialų pole čiudies ir ten visi va šitie va tai taip ir būdavo.

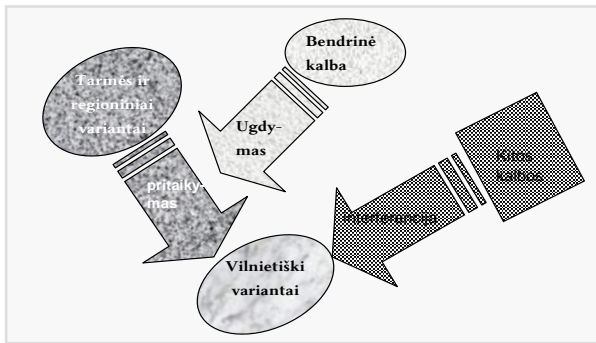
*TYR: tai vadinas kieme bendraudavot ir rusiškai ir lietuviškai pramaišiu.

27_M: mh *padai mnie kibir* viskas normaliai ir visi supranta ko tau reikia.

Tos pačios tiriamosios seneliai, kaip įvardija pati kalbėtoja, yra *pusiau baltarusiai pusiau lenkai pusiau*. 28_M tiriamosios močiutė – rusė, kaip tikslina pati tiriamoji – *Latvijoj gal rusė*.

L. Grumadienė yra atkreipusi dėmesį (1989: 293), kad labai labili kalbos sistema susiformuoja, kai nuo mažens girdimi įvairūs tarimo variantai. Manytina, kad daugiataučiamame, daugiakalbiame mieste 27_M ir 28_M tiriamųjų patirtį atitinkančios situacijos yra universalios. Taigi nuo pat vaikystės plėtojasi daugiakalbiai socialiniai tinklai, o būtent per kalbos įsisavinimo etapą įgyti, susiformuoti kalbiniai įpročiai yra labai patvarūs.

Apskritai atskirti horizontaliojo kalbos variantiškumo poveikį ir interferencinį poveikį, svarstant didmiesčio variantų formavimąsi ir raidą, būtų mechaniška. Kaip tik sanklodų sudėtingumas ir lemia savitą miesto bendruomenės narių raišką (žr. 9 schema).

9 schema. Vilniečių variantas kaip geolingvistinės sanklodos, bk ugdymo ir interferencijos darinys

Formuluojant straipsnio klausimą dėl Vilniaus kaip sostinės kalbos išskirtinumo, pabrėžta, kad Vilniaus varianto lingvistinės tapatybės, būdingųjų bruožų prigimties klausimas yra daugiaaspektis, paliečiantis ir miesto variantų savarankiškumo klausimą, ir variantų santykio su arealo variantais, ir vienu miestų variantų kartotės kitų miestų kalbinėse bendruomenėse klausimus. 9 schema yra informatyvi būtent šiais aspektais.

Palyginimui galima pabandyti įsivaizduoti kitų miestų situacijas: iš karto akivaizdu, kad Kauno atveju kitaip vertintinas kitų kalbų veiksnys. Klaipėda nors ir daugiakalbė, bet daugiakalbiškumo sąranga neatitinka Vilniaus, be to, migracija į Klaipėdą toli gražu neprimena migracijos į Vilnių, vadinasi, regioninių variantų poveikis yra ribotas (iš esmės lokalus). O regionų miestų lingvistinė sąranga, kaip jau minėta įvadinėje dalyje, iš esmės yra vietinio regioninio variantiškumo prigimties.

5. Apibendrinimas

Atlikto klausia pagrįsto tyrimo ir instrumentinės patikros rezultatai rodo, kad 25–35 metų vilniečių kalbai būdingi kintamųjų /i/ ir /u/ nekirčiuotose pozicijose patrumpintieji (pusilgiai ir trumpieji) variantai. Kiekybės redukcija yra akivaizdi (trukmės erdvė yra ~60–80 ms), todėl galima daryti prielaidą, kad ši tendencija atspindi vilniečių kalbai būdingąjį bruožą. Tačiau esminga yra tai, kad net ir patvirtinus patrumpintuosius kintamųjų /i/ ir /u/ nekirčiuotose pozicijose variantus tarp kitų kartų, kitokių sociolingvistinių portretų vilniečių, šios charakteristikos nebūtų galima vienareikšmiškai traktuoti kaip skiriamosios Vilniaus kalbos (Vilniaus varianto) charakteristikos.

Skiriamosios ypatybės variantiškumo tyrimuose negali būti vienu metu ir pirminės, t. y. atskiriančios, ir tretinės, t. y. tiesiog žyminčios, būdingosios.

Tretinių ypatybių vertę kiekybiniai (patrumpinti) kintamųjų /i/ ir /u/ variantai turi kai kuriose tarmėse, taigi metodologiškai būtų netikslu vilniečių trumpinimo polinkius vertinti kaip vilniečius

išskiriančią charakteristiką. Bruožai yra neabejotinai būdingieji, bet jie neturi aiškios, vieno plano skiriamosios galios.

Kaip tik toks metodologinis netikslumas tvirtina nuostatą, kad į miesto varianto savarankiškumą reikia žiūrėti šiek tiek rezervuotai. Taigi svarstant miesto kalbos klausimą, reikia įtraukti ir geolingvistinę, ir kalbų kontaktų perspektyvas, t. y. įvertinti miesto bendruomenės sąrangą. Toks modelis tinka Vilniaus miestui: daugiataučiam, daugiakalbiam miestui, ryškiausiam socialinės ir kultūrinės traukos centrui. Norint nustatyti kitų miestų variantų lingvistinę tapatybę, variantų prigimtį, tektų paieškoti kitų modelių, atitinkančių to miesto sąrangą.

Ir apskritai, siekiant išvengti tyrimų dviprasmiškumo, yra reikalingos principinės teorinės nuostatos dėl miesto (nebūtinai Vilniaus) variantų klasifikavimo.

Padėka. Už pagalbą dirbant su PRAAT 5.4 programa dėkoju doc. dr. Robertui Kudirkai (Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas).

Literatūra

Aliūkaitė, D. 2013a. Kalbos variantiškumas paauglių akimis: lyties kintamasis. *Acta linguistica Lithuanica* 69, 219–268.

Aliūkaitė, D. 2013b. Horizontalusis ir vertikalusis kalbos kontinuumo skaidumas: XXI amžiaus kalbėjimo variantai paprastojo kalbos vertintojo požiūriu, *Taikomoji kalbotyra* 2, [1–22] <http://taikomojikalbotyra.lt/lt/2013/03/horizontalusis-ir-vertikalusis-kalbos-kontinuumo-skaidumas-xxi-amziaus-kalbėjimo-variantai-paprastojo-kalbos-vertintojo-pozhuriu>.

Aliūkaitė, D., Bakšienė, R., Jaroslaviėnė, J. ir kt. 2014. Punktų tinklų tankis geolingvistinės skirties aukštaičiai : žemaičiai požiūriu. Mikulėnienė, D., Meiliūnaitė, V., Aliūkaitė, D., Bakšienė, R., Geržotaitė, L., Jaroslaviėnė, J., Judžentytė, G., Leskauskaitė, A., Lubienė, J., Morozova, N., Pakalniškienė, D., Plygavka, L., Ragaišienė, V., Rinkauskienė, R., Rutkovska, K., Švambarytė-Valužienė, J., Urbanavičienė, J., Vaišnienė, D. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas: žemėlapiai ir jų komentarai*. Vilnius: Briedis, 129–196.

Aliūkaitė, D., Jaroslaviėnė, J., Meiliūnaitė, R. 2014. Teoriniai medžiagos rinkimo pagrindai. Anketų (klausymynų) sudarymo principai. Mikulėnienė, D., Meiliūnaitė, V., Aliūkaitė, D., Bakšienė, R., Geržotaitė, L., Jaroslaviėnė, J., Judžentytė, G., Leskauskaitė, A., Lubienė, J., Morozova, N., Pakalniškienė, D., Plygavka, L., Ragaišienė, V., Rinkauskienė, R., Rutkovska, K., Švambarytė-Valužienė, J., Urbanavičienė, J., Vaišnienė, D. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas: žemėlapiai ir jų komentarai*. Vilnius: Briedis, 63–75.

Aliūkaitė, D., Merkytė-Švarcienė, E. 2012. Bendrinės kalbos regionai jaunųjų lietuvių kalbos bendruomenės narių požiūriu: kompetencija ir vaizdiniai. *Kalbos kultūra* 85, 155–177.

Chambers, J. K. 2000. Region and Language Variation. *English World-Wide* 21 (2), 169–199.

Aliūkaitė, Daiva. Būdingųjų vilniečių tarties bruožų beiškant: 25–35 metų vilniečių balsių trumpinimo polinkiai. *Taikomoji kalbotyra* 2014 (6), www.taikomojikalbotyra.lt

Diercks W. 2002. Mental Maps. Linguistic-Geographic Concepts. *Handbook of Perceptual Dialectology*. Volume 2. D. Long and D. R. Preston (eds.) Amsterdam Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 51–70.

Eckert, P. 1997. Age as a Sociolinguistic Variable. *The Handbook of Sociolinguistics*. F. Coulmas (eds.). Oxford: Blackwell, 151–167.

Giles, H., Coupland, N., Coupland, J. 1991. Accommodation Theory: Communication, Context and Consequence. *Contexts of Accommodation: Developments in Applied sociolinguistics*. H. Giles, N. Coupland, J. Coupland (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 1–68.

Girdenis, A. 2003. *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Grumadienė – Грумадене, Л. 1983а. Оппозиция долгих и кратких *i, e, a, u* в литовской речи коренных литовцев г. Вильнюс. *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai: A serija* 1 (82), 82–92.

Grumadienė – Грумадене, Л. 1983б. Социолингвистическое исследование литовской речи коренных вильнюсцев (методы и некоторые результаты). *Lietuvių kalbotyros klausimai* 23, 62–101.

Grumadienė, L. 1979. Dėl sociolingvistinio Vilniaus lietuvių šnekamosios kalbos statuso. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 19, 93–99.

Grumadienė, L. 1989. Ilgųjų ir trumpųjų balsių priešpriešos nykimas miestiečių lietuvių kalboje. *Baltistica* 3 (2 priedas), 292–296.

Grumadienė, L. 1994. Balsių kiekybės sistemų sankirta ir raida. *Baltistica* (4 priedas), 67–69.

Haas, W. 2010. A Study on a Real Diffusion. *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation, vol. 1: Theories and Methods*. P. Auer, J. E. Schmidt (eds.). Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 649–667.

Hernández-Campoy, J. M. 1999. Paradigmatic Complementariness in Variation Studies. *Revista Alicantina de Estudios Ingleses* 12, 75–89.

Inoue, F. 1983. New Dialect and Linguistic Change. An Age-area Survey near Tokyo. *Proceedings of the 13th International Congress of Linguists (Tokyo)*, 975–980.

Inoue, F. 1993. The Significance of New Dialects. *Dialectologia et Geolinguistica* 1, 8–11.

Inoue, F. 1999. Classification of Dialects by Image: English and Japanese. *Handbook of Perceptual Dialectology*. Volume 1. D. R. Preston (eds.). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 147–160.

Ivars, A. M. 2005. Town and Country: When Dialect Meets Standard in Urban Environments: The Case of Finland Swedish. *Linguistics* 43 (5), 1049–1071.

Kaukėnienė, L. 2003. Lietuvių bendrinės kalbos nekirčiuotų balsių kiekybė. *Acta linguistica Lithuanica* 48, 35–47.

Kavaliauskas, V., Šmitas, A. 2010. Būdingosios televizijos žurnalistų tarties klaidos. *Žmogus ir žodis*. 12, 28–34.

Kerswill, P., Williams, A. 2005. New Towns and Koineization: Linguistic and Social Correlates. *Linguistics* 43 (5), 1023–1048.

Aliūkaitė, Daiva. Būdingųjų vilniečių tarties bruožų beiškant: 25–35 metų vilniečių balsių trumpinimo polinkiai. *Taikomoji kalbotyra* 2014 (6), www.taikomojikalbotyra.lt

Kruopienė, I., Kačiuškienė, G. 2008. Ilgųjų ir trumpųjų balsių realizavimas sakininės žiniasklaidos darbuotojų kalboje. *Žmogus ir žodis* 10, 38–42.

Labov, W. 1972. *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Labov, W. 2006 (¹1966). *The Social Stratification of English in New York City*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lipski, J. 2002. The Role of the City in the Formation of Spanish American Dialect Zones. *Arachne* 2.1, [1–17].

LKTCh 2004 – *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. (sud. R. Bacevičiūtė, A. Leskauskaitė, E. Trumpa). Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Long, D. 1997. The Perception of ‘Standard’ as the Speech Variety of a Specific Region: Computer-produced Composite Maps of Perceptual Dialect Regions. *Issues and Methods in Dialectology*. A. R. Thomas (eds.). Wales: University of Bangor, 256–270.

Mikulėnienė, D., Meiliūniatė, V. (sud.) 2014. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas: žemėlapiai ir jų komentarai*. Vilnius: Briedis.

Milroy L., Gordon, M. 2003. *Sociolinguistics. Method and Interpretation*. Oxford: Blackwell Publishing.

Milroy, L., Margrain, S. 1980. Vernacular Language Loyalty and Social Network. *Language Society*, Vol. 9 (1), 43–70.

Pakerys, A. 1982. *Lietuvių bendrinės kalbos prozodija*. Vilnius: Mokslas.

Pakerys, A. 2003. *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. Vilnius: Enciklopedija.

Preston, D. R. 1999. Introduction. *Handbook of Perceptual Dialectology*. Volume 1. D. R. Preston (eds.). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, xxiii–xl.

Pupkis, A. 2005. *Kalbos kultūros studijos*. Vilnius: Gimtasis žodis.

Taeldeman, J. 2005. Polarisation Revisited. *Language Variation – European Perspectives: Selected Papers from the Third International Conference on Language Variation in Europe (ICLaVE 3)*. F. Hinskens (eds.). Amsterdam: Benjamins, 233–248.

Taeldeman, J. 2010. Linguistic Stability in a Language Space. *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation, vol. 1: Theories and Methods*. P. Auer, J. E. Schmidt (eds.). Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 355–374.

Tagliamonte, S. A. 2012. *Variationist Sociolinguistics: Change, Observation, Interpretation*. Malden: Blackwell.

Trudgill, P. 1972. Sex, Covert Prestige, and Linguistic Change in the Urban British English of Norwich. *Language in Society* 1, 179–196.

Trudgill, P. 2004. *New-dialect Formation: The Inevitability of Colonial Englishes*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Vaicekauskienė, L., Čičirkaitė, R. 2011. *Vilniaus klausimas bendrinės lietuvių kalbos sampratoje: metalingvistinių vilniečių komentarų tyrimas*. *Darbai ir dienos* 56, 57–76.

Aliūkaitė, Daiva. Būdingųjų vilniečių tarties bruožų beiškant: 25–35 metų vilniečių balsių trumpinimo polinkiai. *Taikomoji kalbotyra* 2014 (6), www.taikomojikalbotyra.lt

Vaitkevičiūtė, V. 1960. Lietuvių kalbos balsių ir dvibalsių ilgumas arba kiekybė. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 3, 207–217.

Wardhaugh, R. 2006. *An Introduction to Sociolinguistic*. Oxford: Blackwell.

Internetinės prieigos

<http://www.sociolingvistika.lt/kalba-vilnius.htm>

<http://www.vlkk.lt/lit/klaidos/tarties-reikalavimai.html>

Būdingųjų vilniečių tarties bruožų beiškant: 25–35 metų vilniečių balsių trumpinimo polinkiai

Daiva Aliūkaitė

Santrauka

Svarstant Vilniaus varianto išskirtinumo klausimą, aprėpiamas vienas Vilniaus kaip sudėtingo mikrokosmoso fragmentas: Vilniaus varianto išskirtinumas tikrinamas tiriant 25–35 metų amžiaus vilniečių spontanišką kalbą.

Empiriniai tyrimo vienetai yra fonologinių kintamųjų /i/ ir /u/ nekirčiuotose pozicijose variantai. Fonologiniai variantai tirti dviem būdais: audiciniu, t. y. klausa paremtu, ir instrumentiniu (nagrinėjant spektrogramas). Taikant klausa paremtą ir instrumentinį tyrimo metodus, 25–35 m. vilniečių interviu spontaniškoje kalboje vertintas šių ilgųjų balsių trukmės parametras.

Atlikto audicinio tyrimo ir instrumentinės patikros (patikrinta beveik 800 kintamųjų /i/ ir /u/ nekirčiuotose pozicijose variantų ir 384 kirčiuotose pozicijose variantų) rezultatai rodo, kad tirtosios grupės vilniečių kalbai būdingi patrumpintieji kintamųjų /i/ ir /u/ nekirčiuotose pozicijose variantai. Nekerčiuoti tiriamų kintamųjų variantai išsitenka trukmės kontinuumo atkarpoje tarp 60–80 milisekundžių. Kintamųjų /i/ ir /u/ kirčiuotose pozicijose variantų trukmės erdvė prasideda ties ~90 ms. Koreliuojant kintamųjų /i/ ir /u/ kirčiuotose ir nekirčiuotose pozicijose variantų trukmės duomenis, išryškėja, kad variantų trukmės zonos beveik susisiečia. Pereiginė zona yra tarp ~80–90 ms.

Nekerčiuotose pozicijose konkrečių tiriamųjų realizuojami /i/ variantai yra patrumpėję mažiausiai 14 proc. ir daugiausiai 49 proc. (vidutinis trumpinimo polinkis yra apie 31 proc.); /u/ variantai – mažiausiai 7 proc. ir daugiausiai 45 proc. (vidutinis trumpinimo polinkis yra apie 26 proc.).

Kiekybės redukcija yra akivaizdi, todėl galima daryti prielaidą, kad ši tendencija atspindi vilniečių kalbai būdingąjį bruožą. Tačiau esminga yra tai, kad net ir patvirtinus patrumpintuosius variantus

tarp kitų kartų, kitokių sociolingvistinių portretų vilniečių, šios charakteristikos nebūtų galima vienareikšmiškai traktuoti kaip skiriamosios Vilniaus kalbos (Vilniaus varianto) charakteristikos.

Skiriamosios ypatybės variantiškumo tyrimuose negali būti vienu metu ir pirminės, t. y. atskiriančios, ir tretinės, t. y. tiesiog žyminčios, būdingosios.

Tretinių ypatybių vertę kiekybiniai (patrumpinti) kintamųjų /i/ ir /u/ variantai turi kai kuriose tarmėse, taigi metodologiškai nėra tikslu vilniečių trumpinimo polinkius vertinti kaip vilniečius išskiriančią charakteristiką. Bruožai yra būdingieji, bet jie neturi aiškios, vieno plano skiriamosios galios.

In Search of Pronunciation Peculiarities Characteristic to Vilnians: Vowel Shortening Tendencies of Vilnians Aged 25–35

Daiva Aliūkaitė

Summary

The article discusses the question of Vilnius variant exclusivity and covers one fragment of Vilnius as a complex microcosm: exclusivity of Vilnius variant is examined by analysing spontaneous speech among Vilnians aged 25–35.

Empirical research units are variants of phonological variables /i/ and /u/ in unstressed positions. Applying two different research methods – one based on hearing (auditory) and an instrumental one – the parameter of duration of these long vowels was evaluated in the spontaneous speech of the interviewed Vilnians aged 25–35.

The results of the auditory research and instrumental examination (instrumental checks of almost 800 variants of phonological variables /i/ and /u/ in unstressed positions and 384 variants in stressed positions have been carried out) demonstrate that shortened variants of variables /i/ and /u/ in unstressed positions are characteristic of the language of the research group. Unstressed variants of the variables under investigation cover the duration continuum range between 60 and 80 milliseconds. Duration range of the variants of variables /i/ and /u/ in stressed positions starts at approx. 90 ms. Duration data of variants /i/ and /u/ in stressed and unstressed positions was correlated and this correlation reveals that duration areas of these variants almost overlap. Transitional zone is between ~80 and 90 ms.

Quantitative reduction is very apparent so it is possible to make an assumption that this tendency reflects this particular peculiarity of the language specific to Vilnians. However, it is essential to

state that even after shortened variants of variables /i/ and /u/ in unstressed positions are present in the speech of people belonging to different generations or having different sociolinguistic portraits, this characteristic cannot be considered as a distinctive characterization of Vilnius language (Vilnius variant).

Distinguishing features in variability analysis cannot be at the same time primary, i. e. distinctive, as well as tertiary, i. e. denoting, characteristic. In this research this would be the case.

The value of tertiary features is characteristic of quantitative (shortened) variants of variables /i/ and /u/ in some dialects. Therefore methodologically it is not accurate to evaluate vowel shortening tendency of Vilnians as distinctive characteristics specific to the people of Vilnius. These features are characteristic, but they do not have a clear single-plan dividing power.